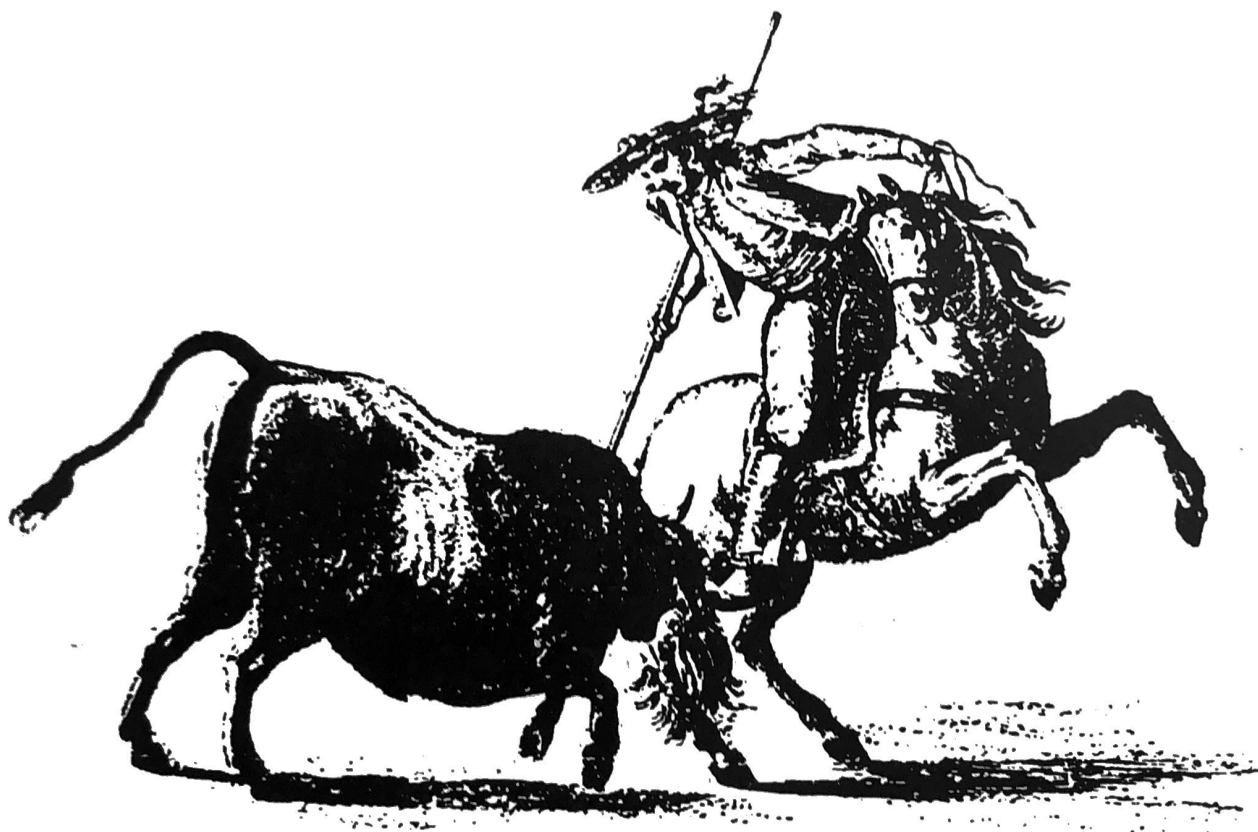

DĚJINY ŠPANĚLSKA

Antonio Ubieta Arteta
Juan Reglá Campistol
José María Jover Zamora
Carlos Seco Serrano

N LN NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

Cejchmistr jej obviňoval z pijáctví. Soudce nařídil svému tajemníkovi Ibn Husnovi:

„Ať na tebe dýchne.“ A tajemník k obviněnému přičichl a potvrdil:

„Ano, ano; je z něho cítit víno.“

Tato slova vyvolala na tváři soudce odpor a nelibost, a vzápětí mně přikázal:

„Ať dýchne na tebe.“ Přičichl jsem k obviněnému a pravil jsem soudci:

„Vskutku, shledávám, že čímsi cítit je; nejsem si však jist, zda je to zápach nápoje, který může vyvolat opojení.“

Tu se soudcova tvář rozjasnila radostí a bez váhání nařídil:

„Pusťte ho na svobodu; jeho provinění mu nebylo právně prokázáno!“

Náboženské menšiny

Podstatným rysem španělského středověku byla existence náboženských menšin na území s oficiálně odlišným náboženstvím.

Židé žili v raném středověku (8. až 11. století) hlavně na muslimském území. Situace se radikálně změnila koncem 11. století nástupem Almorávidů a Almo- hadů, jejichž náboženský integrismus vyvolal masivní exodus Židů do křesťan- ských království, kde se věnovali řemeslu a obchodu.

Mozárabové byli křesťané, kteří své náboženství vyznávali na území ovláda- ném muslimy pod podmínkou placení určitých poplatků. Měli vlastní soudní, politické a církevní instituce vycházející z vizigótské tradice. Muslimové se ni- kdy nesnažili obrátit je na islám, a dokonce sami usilovali o to, aby vytrvali v křesťanské víře. Emír Abdurrahmán II. dal podnět ke svolání córdobského koncilu (851), jenž měl vyřešit problém mozárabských mučedníků. Pokud mo- zárabové nezasahovali do politických otázek, nebyli vystaveni ani náboženské- mu pronásledování. Pokud konvertovali k islámu, dělali to dobrovolně. Jeden muslimský kronikář napsal, že křesťané přestupovali na muslimskou víru pou- ze ze tří důvodů – aby unikli křesťanské spravedlnosti, nemuseli platit daně, nebo když chtěli mít několik manželek.

Mudéjarové byli muslimové, kteří žili na území ovládaném křesťany. Jejich počet byl vysoký, neboť ještě v 16. století existovaly vesnice, mezi jejichž oby- vateli se našli pouze tři křesťané: farář, notář a hostinský. Mudéjarové často postrádali právní statut, který by upravoval jejich pobyt a způsob života. Zís- kali ho až při kapitulaci Granady; ale neměl dlouhého trvání, protože brzy by- li násilím pokřtěni, a tím se změnil v morisky. Mudéjarové dosáhli vysoké kul- turní úrovně, v pozdním středověku měli v Zaragoze dokonce vlastní univerzitu.

Hospodářský vývoj

V raném středověku existovaly na Pyrenejském poloostrově dvě naprosto roz- dílné skupiny: křesťanská s venkovským, nerozvinutým a primitivním hospo- dářstvím, jemuž chyběly prostředky na finanční operace a jehož základem by- lo polní hospodářství a chov dobytka, a muslimská. Ta měla výrazně obchodní charakter s prosperujícím hospodářstvím městského typu, s dostatkem pevné měny, kontrolující celý evropský trh se zlatem.

vlastně až do poloviny 15. století. V té době připluli Portugalci do Guinejského zálivu a začali se středisky produkujícími zlato obchodovat přímo. Zboží vyráběné v Granadě ztratilo své tradiční odbytiště a súdánské zlato směřovalo do Lisabonu. Granada přestala platit staré vazalské dávky a Katoličtí králové tento stát, který si po staletí vykupoval život a nezávislost zlatem, zlikvidovali.

Hospodářský rozvoj přímořských zemí (Koruny aragonské, Portugalska a Andalusie) a potřeba prodávat vlnu z Mesety do Flander usnadnily aragonskou expanzi do Středomoří, objevení Ameriky při hledání západní cesty pro dovoz koření a průzkumné cesty Portugalců podél afrického pobřeží a jejich usídlení v Indii (Goa atd.).

Představa Španělska

Spisovatelé všech dob opěvovali krásy Španělska, „neboť ho nespaluje ani prudký sluneční žár jako Afriku, ani ho nebičují ustavičné větry jako Galie; nýbrž ležíc uprostřed obou, má na jedné straně mírnou teplotu a na druhé straně příznivé a včasné deště; proto je bohaté na plodiny všeho druhu, takže štědře zásobuje hojností všech věcí nejen vlastní obyvatele, ale i Itálii a město Řím. Odtamtud přichází nejen veliké množství obilí, nýbrž i vína, medu a oleje. Dává také velmi mnoho lnu a halfy a nemá jen výtečnou železnou rudu, ale i stáda rychlých koní“ (Trogus Pompeius, 1. století).

Tuto nejstarší známou chválu španělské země opakovali mnohokrát s menšími úpravami Plinius Starší, svatý Isidor Sevillský i Alfons X. Moudrý a jejich napodobitelé ve všech dobách. Formálně odlišná, ale obsahově stejná verze pochází od muslimských autorů: „Al-Andalus se podobá Sýrii svou plodností a čistým vzduchem; je jako Jemen svým mírným podnebím; jako Indie svými vonnými rostlinami a jemností svých výrobků; jako al-Ahwáz rozsahem svých finančních výnosů; jako Čína svými doly na drahé kameny; jako Aden výtěžky získávanými na jeho pobřeží; a je to výtečná úrodná země, jež plodí hojnost ovoce. Její bohatství je nesmírné. Je tam veliký počet měst i významných sídel. Jsou tam rovněž žíly zlata, stříbra, mědi, olova, železa, rtuti, lazuritu, kamence, kalamínu, zelené skalice a bílé hlínky.“ (Al-Himjarí, 14. století)

Skutečnost je však jiná – jen deset procent rozlohy Španělska představuje opravdu úrodnou půdu; čtyřicet pět procent tvoří průměrně obdělávatelná půda; třicet pět procent jsou málo výnosné oblasti; a na deseti procentech se tyčí holé skály. Teplotní rozdíly přesahují padesát stupňů. Proti osmi stům milimetrů vodních srážek, kterých se ročně dostává Francii, spadne v několika hodinách po dlouhých měsících sucha v mnoha oblastech poloostrova jen dvě stě milimetrů srážek. Hornatý povrch s velkými výškovými rozdíly znemožňuje využívat toků řek a velká část území poloostrova tak nemá potřebnou vláhu.

Polní hospodářství ovlivnil nepřetržitý sled „hubených roků“; základem dobytčářství se stal chov ovcí, typický pro chudé země. V některých obdobích se ovce dokonce stala účetní jednotkou. Rukodělná výroba po staletí vážla stejně jako obchodní činnost. Proti otřepané frázi básníků o úrodné španělské zemi stála realita chudého poloostrova, která ovlivnila i jeho dějiny.

Stále se snažíme charakterizovat každý národ prostřednictvím nějaké ctnosti. Říkáme, že Němci jsou houževnatí, Angličané obchodně nadaní, nebo že

Galové byli neústupní. A tak se také vždycky hovořilo o skromných Španělech. Skromnost však není žádná svobodně vyznávaná ctnost, nýbrž nutnost ovlivněná každoroční neúrodou. Hlad byl po mnohá staletí nerozlučným druhem Španělů, o čemž svědčí listiny a anály, jako například následující muslimská kronika: „Roku 898 byl strašlivý hlad, který zachvátil celý Maghrib a al-Andalus (Španělsko) v takové míře, že se lidé pojídali navzájem; potom přišel mor a bezpočet lidí onemocnělo a zemřelo; do jednoho hrobu se pohřbívalo několik mrtvol, neboť bylo mnoho mrtvých a málo živých, kteří by se o ně postarali, takže je pohřbívali bez omytí i modliteb.“ (Ibn Abdulhálím) Nebo kastilská kronika, která vypráví o roce 1340: „Letos byl v celé zemi velký hlad; a lidé umírali hladu na náměstích i v ulicích. Úmrtnost byla tak veliká, že zemřela dobrá čtvrtina všech obyvatel země; a hlad byl tak veliký, že lidé jedli chléb z pýří; co svět světem stojí, nikdo nezažil tak velký hlad a neviděl tolik mrtvých.“ Hladomor byl takovou metlou, že reconquista (znovudobytí) nemohla být dokončena po bitvě u Las Navas de Tolosa (1212), jelikož následujícího léta začalo období hladomorů, které trvalo až do roku 1225.

Středověký Španěl žil tak bídým životem, že snil o blahobytu na onom světě. Znamý básník z 15. století tuto myšlenku vyjádřil v jedné z nejslavnějších elegií napsaných v kastilském jazyce:

*Zrodem na cestu se dáme,
jdeme, dokud žijeme;
dospějeme
k cíli, až když dokonáme;
teprve až umřeme,
spočineme.*

(Jorge Manrique, přel. M. Uličný)

Životní podmínky vedly Španěly ke dvěma extrémním polohám: ke každodennímu realismu (Sancho Panza) a k neuskutečnitelnému idealismu (Don Quijote). Dějiny středověkého Španělska byly tedy do značné míry ovlivňovány bojem Španělů proti bídě vlastní země. Byla to urputná, často krutá válka, která nutila střízlivé Španěly snít, aby se odpoutali od každodenní reality.

Za Vizigótů existoval pocit jednoty poloostrova a o Španělsku se hovořilo jako o matce (*madre España* – Isidor Sevillský). Slovem Hispánie se označovala všechna území na poloostrově a z tohoto označení pak vzniklo slovo *España*.

Muslimským vpádem se význam slova „España“ změnil. V textech raně středověkých kronik a dokumentů se tímto názvem označuje výlučně území ovládané muslimy. Král Alfons I. Bojovný (1104–1134) ve svých listinách psal, že je vládcem Pamplony, Aragonie, Sobrarbe a Ribagorzy. Když však podnikl svou slavnou výpravu do Málagy (1126) přes všechny muslimské državy, prohlásil, že se vydal do „zemí španělských“ (*tierras de España*).

Do 12. století se slovem „España“ – Španělsko označovalo území zabrané muslimy. Počínaje posledními léty téhož století se za Španělsko začal označovat celý poloostrov bez ohledu na náboženství nebo politickou realitu. Tento název pocházel z římského slova „Hispania“ a přetrvával jako společné označení až do nedávné doby. Často se hovořilo o „pěti španělských královstvích“ –

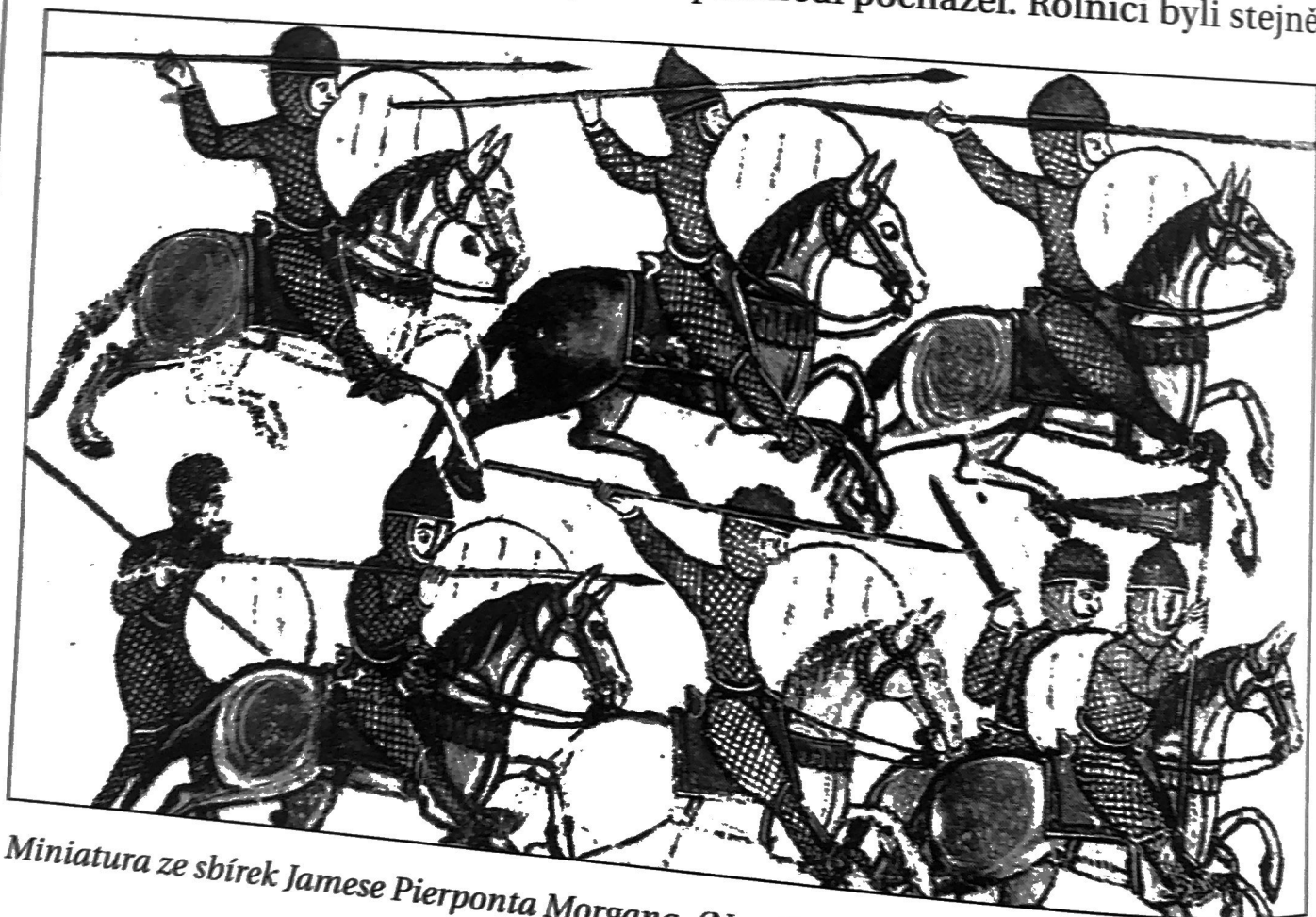
o granadském muslimském království a křesťanských královstvích Leónu-Kastilie, Navarry, Portugalska a Koruny aragonské. Ještě Camões hovořil o „Kastilcích a Portugalcích, neboť Španěly jsme všichni“.

Když ve 13. století Alfons X. Moudrý, král jednoho z poloostrovních států, popisoval ve svém díle muslimský vpád z doby před pěti staletími, hovořil o „ubohém Španělsku“: „Bolestný je pláč, bolestné bedování, to Španělsko oplakává své syny a nemůže se utiřit, neboť jich už není.“ A později, když kronikář Bernat Desclot (14. století) vyprávěl o výpravě jistého katalánského hraběte, jenž se vydal zachránit zneuctěnou ženu, vložil do úst hrdiny tuto dlouhou větu: „Pane, já jsem španělský rytíř a ve své zemi jsem slyšel, že má paní a vládkyně byla zneuctěna jedním rytířem vašeho dvora a že nenajde-li se do roka a do dne nikdo, kdo by se za ní bil, bude upálena.“

Středověké ideály

Středověký člověk byl zásadně věřícím, ať již muslimem nebo křesťanem. Idea Boha ovládala život a skutky našich předků, ale náboženské vědomosti byly velmi slabé. Základem víry muslimských věřících byly „Korán, slovo prorokovo a neprosazování vlastního názoru“ (formule Málíka ibn Anas, 8. století); křesťané vycházeli z katechismu – nejstarší španělský katechismus pochází pravděpodobně z 12. století – a svou neznalost omlouvali neobratným a často opakovaným rčením, že „svatá matka církev má své doktory a ti budou znát odpověď“.

Tuto náboženskou víru ovlivňovaly pověry. Středověký člověk byl v podstatě pověřivý a nezáleželo na tom, z jakého prostředí pocházel. Rolníci byli stejně

Miniatura ze sbírek Jamese Pierponta Morgana (New York)

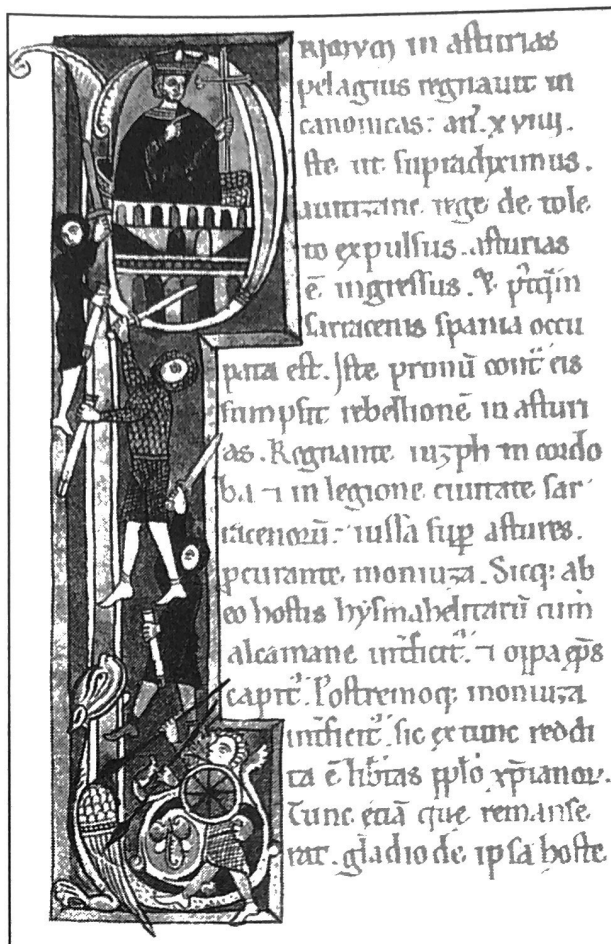
pověřiví jako rytíři (Cid věřil, že bude mít štěstí, když se před ním zprava objevila vrána), duchovní (v 15. století arcibiskup ze Santiaga de Compostela hledal radu ve věštbách) stejně jako králové (v tomto ohledu jsou poučné dopisy Pedra IV. Aragonského nebo navarrského krále Carlose II.).

Rodrigovi (Roderichovi) urození přívrženci poražení ve válce Rodriga s Aquilou (711), se sice snažili znovu získat ztracené území, ale jen stěží přežívali v asturských horách. Kromě znovudobytí Nájery a Viguery (920) Pamploňany se o vojenském obsazení muslimských oblastí začalo uvažovat až po změně hospodářských podmínek na křesťanských územích v 11. století. Tehdy vznikl ideál reconquisty, osvobození oblastí, které muslimové neprávem obsadili. Tento ideál však brzy zanikl na územích, která s muslimy přestala sousedit (Asturie, Galicie, Navarra nebo katalánská hrabství).

Důležitější byl náboženský ideál šíření víry v Krista se zbraní v ruce, který se přirozeně objevil v období sílící spirituality v 11. století, kdy křesťané měli dost sil k jeho uskutečnění. Dříve se neprojevoval mimo jiné proto, že španělští muslimové dovoluvali svobodné vyznávání křesťanské víry na svém území. Roku 1064 dal papež Alexandr II. podnět ke křížové výpravě do Barbastra (Huesca), a ideál křížového tažení se potom rozvinul při dalších výpravách proti španělským muslimům. Všechny tyto křížové výpravy na španělské půdě se staly precedentem první křížové výpravy do Svaté země, kterou vyhlásil papež Urban II. (1095). Ideál křížového tažení se pak na poloostrově upevnil a jako jediný s koncem středověku nezanikl.

Charakteristickým a velmi důležitým středověkým ideálem bylo rytířství, které má klíčový význam pro pochopení tohoto období. Tehdejší muž usiloval o to, aby se stal rytířem a choval se vždy rytířsky: „Nechť je dobrý rytíř šlechtným, jeho srdci ať vládnou ctnosti, nechť je obezřetný, rozumný, spravedlivý, zdrženlivý, rozvážný, silný a udatný, nechť má pevnou víru v Boha, naději v jeho slávu a nechť koná dobré skutky a miluje bližní.“ (*El Victorial*)

K pochopení zásadního významu rytířství stačí připomenout jednu událost. Almorávidé se přibližně padesát let pokoušeli obsadit Toledo. Téměř každoročně od roku 1086 obléhali město nebo plenili jeho okolí ve snaze nechat ho vyhladovět. Konečně se jim v roce 1137 naskytla vhodná příležitost. Toledo zůstalo nestřežené, protože křesťanské vojsko obléhalo hrad Oreju. Když se Almorávidé vydali k toledským hradbám, aby město obsadili, císařovna Beren-

Stránka z tzv. Kroniky Pelaya z Asturie
(Národní knihovna v Madridu)

guela vyšla v ústrety vyjednavacům požadujícím kapitulaci a řekla jim: „Cožpak nevidíte, že bojujete proti mně, ženě? To vám přece neslouží ke cti. Chcete-li bojovat, vydejte se k orešskému hradu, kde vás očekává císař se svým vojskem.“ Podle svědectví „celé vojsko zvedlo oči a uzřelo císařovnu, jak sedí na královském stolci, obklopena zpívajícími pannami. Když ji generálové, velitelé a celé vojsko Almorávidů spatřili, užasli a zastyděli se, sklonili hlavy před tváří císařovny a dali se na ústup, aniž cokoli zničili, a vrátili se do své země, přemoženi ve svých úkladech, bez pocty a bez vítězství.“ (*Kronika Alfonse VII.*)

Znovuosídlování a reconquista

Jsou to dva různé pojmy, které nelze zaměňovat. Znovuosídlováním se nazývá pokojné zabírání volných oblastí, které nebyly obydleny ani obdělávány. Znovuosídlování mohlo probíhat ve středověku stejně jako v současnosti. Název reconquista (znovudobývání) označuje násilný – vojenský – zábor oblastí obdělávaných a osídlených muslimy; probíhal pouze ve středověku. Oba typy záborů se odehrávaly většinou nezávisle na sobě.

Středověké znovuosídlování mělo čtyři hlavní etapy:

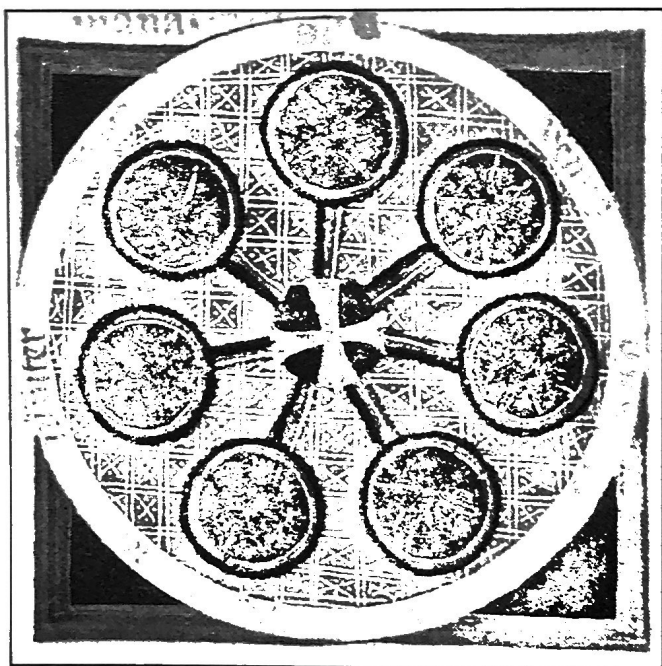
a) Mnišského typu (8. až 11. století) – mniši a svobodní rolníci se usazovali v pustinách údolí Duera a Pyrenejí, někdy pod ochranou králů nebo hrabat, ale převážně z vlastní iniciativy.

b) Etapu městských rad (*concejos*, druhá polovina 11. a první polovina 12. století), kdy vznikaly velké městské rady, a to převážně mezi řekami Duerem a Tajem (v Salamance, Ávile, Segovii, Cuéllaru atd.) a v údolí Ebra (v Zaragoze, Daroce, Alcañizu, Calatayudu atd.). Tyto rady se staly základem velikosti a síly středověkého Španělska.

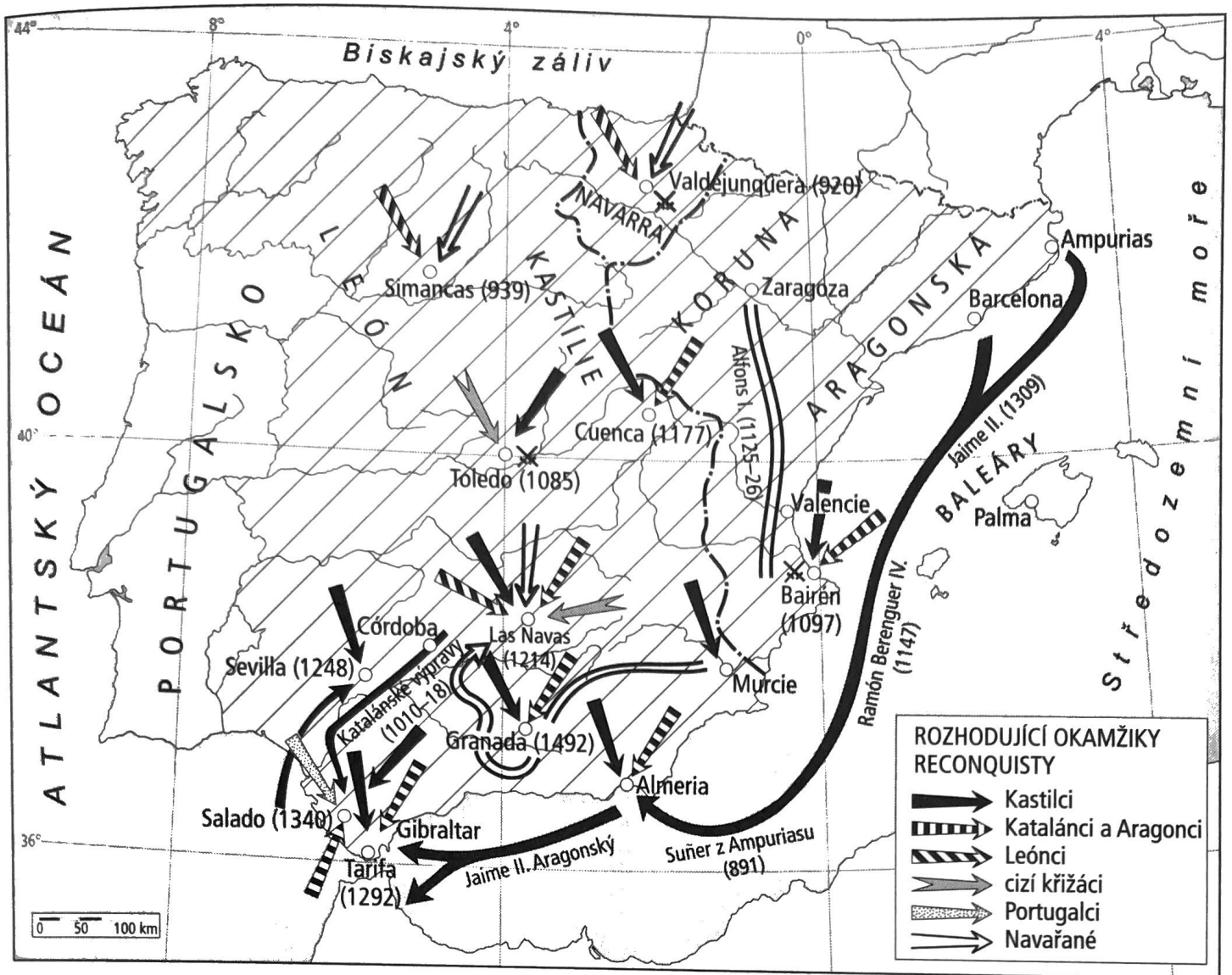
c) Etapu církevních vojenských řádů (*Órdenes Militares*, od poloviny 12. do začátku 13. století), které působily v povodí středního toku Guadiany a v povodí řek Guadalope, přítoku Ebra, a Guadalaviaru nebo Turie.

d) Šlechtickou etapu (13. století), které se v omezené míře účastnily i městské rady a vojenské řády. Nově byla osídlena Andalusie, Estremadura, Murcie a část Valencie a vznikly tak velké šlechtické majetky. Je nutno si uvědomit, že ve všech těchto etapách západní státy nově osídlovaly neobydlené části poloostrova, kdežto státy ve východní části pronikaly do oblastí, v nichž žilo početné muslimské obyvatelstvo.

Reconquista měla také několik etap. V 10. století obsadil Sancho I. Garcés z Pamplony Nájeru a Viguera (920); byla to však ojedinělá akce a trvalo více než sto let, než byla znovu napodo-

Astrologická kresba z katalánského kodexu ze 14. století

bená. Z díla al-Udhriho však vyplývá, že akce Sancha I. Garcése spíše souvisela s boji s muslimskými příbuznými z údolí Ebra než s ideálem znovudobývání.

Reconquista probíhala v následujících etapách:

a) Obsazení údolí řek Ebra a Taja. Začalo dobytím Calahorry (1045) pamplonským králem Garcíou Sánchezem III. z Nájery a skončilo obsazením Tortosy (1148) a Léridy (1149) barcelonským hrabětem a aragonským knížetem Ramónem Berenguerem IV. Na západě je zahájilo dobytí Corie (1079) Alfonsem VI. Leónským a zakončilo osvobození Santarému a Lisabonu (1147) portugalským králem Alfonsem I. Henriquesem.

b) Definitivní zábor středního povodí Guadiany, který začal založením církevního vojenského řádu Calatrava (1158) a skončil obsazením Badajozu (1230) Alfonsem IX. Leónským, zatímco v Aragonii bylo dobytí horní povodí Turie s Albarracínem a Teruelem (1170) a část Maestrazga (1232).

c) Obsazení údolí na dolním toku Guadiany, Guadalquiviru, dolního toku Turie, Júcaru a Segury v letech 1232 až 1263. Portugalci a církevní vojenské řády dobyli dolní tok Guadiany a území Algarve (Mouru roku 1232 a Faro roku 1236). Kastilci a Leóňané údolí Guadalquiviru (Andújar roku 1233, Córdobu roku 1236, Sevilu roku 1248 a Vejer de la Frontera roku 1236); Aragoncei a Katalánci Baleárské ostrovy (Palmu roku 1229) a oblast Turie a Júcaru (Valencii roku 1238, Alciru roku 1244 a Biar roku 1253); Kastilci oblast Segury

(Murcii roku 1243), která pak byla znovu obsazena Kastilci, Katalánci a Aragongi v roce 1262.

d) Obsazování maurského granadského království, což byl pomalý a přerušovaný proces, který začal dobytím Tarify (1292) a skončil pádem Granady (1492). Toto obsazování trvalo přesně dvě stě let, během nichž křesťané vybrali od Granadanů velké množství zlata. Když Granadané přestali daně platit, podrobili si je Katoličtí králové.

Španělská království

Španělská království ve středověku vznikala libovolně a neodpovídala žádným přirozeným hranicím. Za prvního krále je považován Pelayo, jehož prohlásili panovníkem Astuřané (718): „Pelayo je novým králem, který vládne novému lidu.“ Asturské království znovu zabralo území Galicie, Leónu, Portugalska a Kastilie. Působení feudálních idejí se v 10. století odrazilo ve vzniku hrabství v Kastilii a Portugalsku, z nichž se během let vyvinula nezávislá království – Kastilie roku 1037 a Portugalsko roku 1137. Právě v 10. století se dvůr asturských panovníků přestěhoval do Leónu, a tím leónské království nabylo na důležitosti.

V pyrenejské oblasti vzniklo pamplonské království, od něhož se odtrhlo aragonské hrabství, které se později stalo královstvím (1035). Dále na východ se zrodilo několik dědičných hrabství úzce spjatých s Franky, která se spojovala pod vedením barcelonských hrabat. Aragonské království a většina katalánských hrabství splynula sňatkem královny Petronily Aragonské a barcelonského hraběte Ramóna Berenguera IV. (1137), a tím vznikl celek zvaný Koruna aragonská.

Tato království a hrabství, která nevznikla v důsledku reconquisty, ale pod vlivem evropských feudálních idejí, usilovala po celý středověk o sjednocení.

HISPANOMUSLIMSKÁ KULTURA

V 10. století dosáhl kulturní vývoj vysoké úrovně. Hispanomuslimská kultura tvořila základ celé evropské středověké kultury kromě náboženství a její vliv sahal prakticky až do renesance.

Počátek španělské muslimské kultury spadá do období vlády východního abbasovského chalífy Abú Dža'fara al-Mansúra (754–775), který podnítil studium všech vědních oborů. Během jednoho století získali muslimové veškeré informace o předchozích kulturách, začali ověřovat a opravovat dřívější vědecké poznatky a zároveň vytvořili techniku a pokusné nástroje, jež byly na vyšší úrovni než řecké.

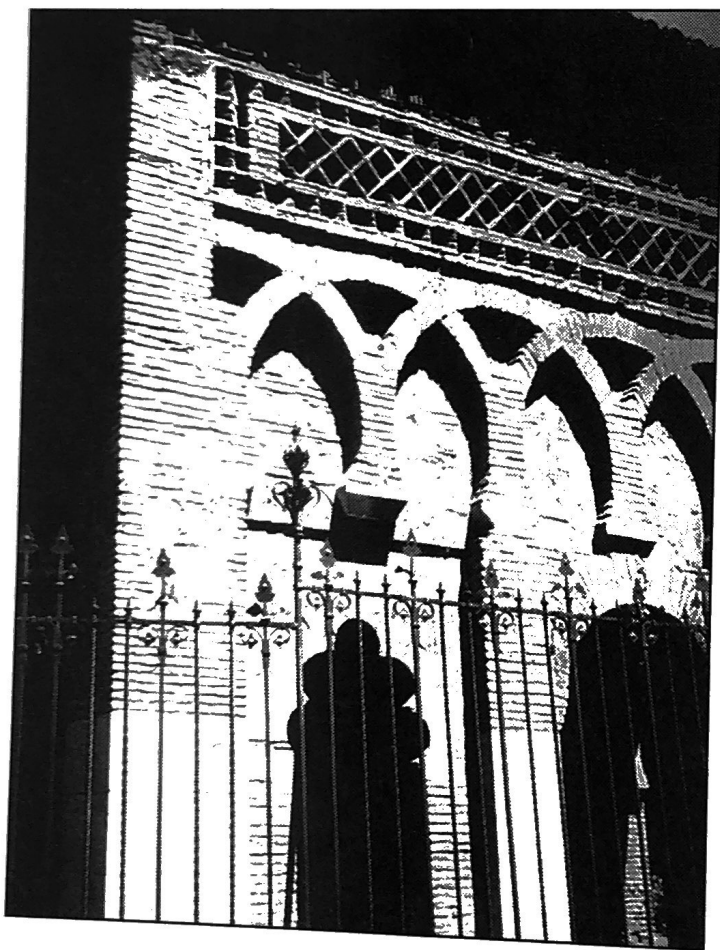
Kulturní rozkvět, patrný v Córdobě již během 9. století, vrcholil. Byla-li zprvu všechna tato kultura importovaná, prováděli od 10. století hispanomuslimové samostatná bádání a učinili množství objevů ve všech vědních oborech.

Zájmy španělského chalífy Abdurrahmána III. (912–961) charakterizuje následující příhoda. Když chtěl byzantský císař Konstantin VII. Porfyrogennétos uzavřít smlouvu (949) s córdobskou vládou, nenašel lepší prostředek jak si příznivě naklonit Abdurrahmána III., než mu věnovat Dioskoridův kodex *O léčivých látkách* (De materia medica) psaný zlatým písmem a zdobený miniaturami rostlin. Znalost Dioskoridova díla se v muslimském Španělsku rychle rozšířila, neboť byzantský mnich Níkoláos a jeho židovský přítel Hasdaj ibn Šaprút, chalífův ministr a lékař, ho přizpůsobili vědecké terminologii užívané na poloostrově.

Je obtížné popsat stručně v několika řádcích přínos a význam španělských muslimů pro evropskou kulturu. Přestože půjde jen o velmi zběžný a povrchní přehled, uvedeme alespoň některá jména prvních učenců.

Studium matematiky podmínila znalost a rozšíření díla o algebře napsaného al-Chwárizmím pro chalífu al-Ma'múna v roce 830. Práce napsaná proto, „aby byly usnadněny operace, jež vyžadují potřeby života, bez jiného vyššího cíle“, se stala základem těchto studií až do renesance.

Nejvýznačnějším matematikem celého evropského středověku byl Madridan Abú-l-Kásim Maslama (†1007). Přeložil a upravil jedno z Ptolemaiových děl. Vydal a opravil také *Astronomické tabulky* al-Chwárizmího, které přizpůsobil córdobskému poledníku a perskou chronologii nahra-

Kostel Cristo de la Luz v Toledu, původně mešita, 10. století (foto Simona Binková)

díl arabskou. Toto dílo recenzoval Angličan Adelard z Bathu (1116–1142) ve spise *Ezich Elkauresmi... ex arabico sumptus*, čímž na Západě zavedl islámskou trigonometrii, zvláště pak funkce sinus a tangens. Kromě dalších matematických děl napsal Maslama první známou *Obchodní aritmetiku*. Dalším, ve své době velmi slavným matematikem, z jehož díla se však nic nedochovalo, byl Abdurrahmán ibn Ismá'íl ibn Badr, Maslamův současník. Býval nazýván „španělským Eukleidem“.

Seznam jmen muslimských matematiků 10. a hlavně 11. století je nevyčerpatelný. Biografické příručky jsou jich plné. A ačkoli se v určitých případech opravdu jen podělili o dědictví, jistě také zažili okamžiky slávy, které ve Španělsku pravděpodobně neměly obdoby.

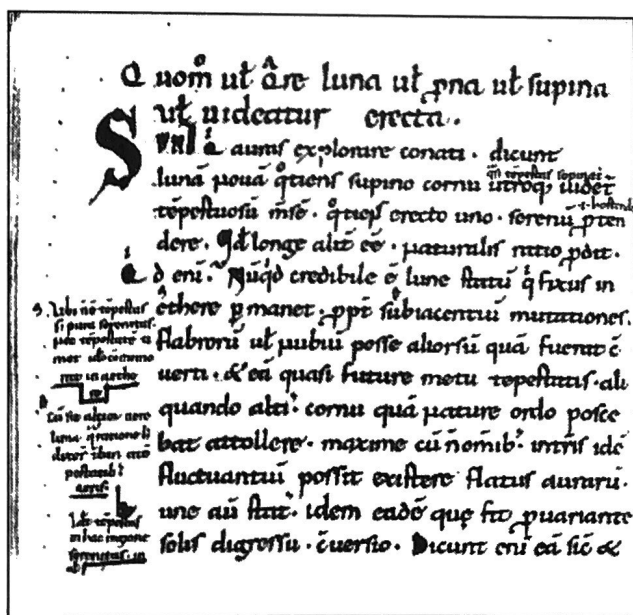
Velmi významný byl přínos španělských muslimů na poli medicíny. Všeobecně známá byla díla damašského lékaře Jahji ibn Sarafijún, v latinských textech nazývaného Serapion Starší (2. polovina 9. století), který napsal dvě lékařské kompilace, rozšířené po celé Evropě prostřednictvím překladu Gerarda z Cremony v Toledu (12. století). Ale skutečného významu nabyla lékařská studia až po úpravě již zmíněného Dioskoridova díla.

Nejvýznamnějším chirurgem v 10. století byl Córdobaan Abú-l-Kásim az-Zahráwí (936–1013), který byl lékařem chalífy al-Hakama II. Napsal klasické středověké dílo *Metoda* (at-Tasríf), lékařskou encyklopedii složenou z třiceti oddílů, v nichž popisuje zajímavé metody přípravy léků destilací a sublimací. Nejslavnější část tvoří tři knihy věnované chirurgii, z nichž vynikají především kapitoly o porodnictví a dále o očním, ušním a zubním lékařství. Jsou v nich i kresby jednotlivých chirurgických nástrojů. Také toto dílo přeložil do latiny Gerard z Cremony (ve 12. století v Toledu), a potom bylo znovu přeloženo do provensálštiny, hebrejštiny, kastilštiny a dalších jazyků. Ve středověku je jako příručku používali všichni evropští lékaři.

Řadu významných lékařů by bylo možno značně rozšířit, ale zmíníme se už jen o Abdurrahmánovi ibn al-Wáfid (997–1074?) z Toleda, který sepsal důležitý spis nazvaný *Kniha o jednoduchých léčích* pojednávající o léčivech a shrnující dřívější vědomosti i jeho vlastní poznatky a zajímavá pozorování. Rovněž toto dílo přeložil do latiny Gerard z Cremony.

Studenti medicíny se učili od lékaře, který s nimi navštěvoval nemocné. Učení bylo obtížné, protože zde na rozdíl od Orientu v 10. století neexistovaly nemocnice. Lékaři praktikovali botaniku, zoologii a další přírodní vědy, protože si sami připravovali léky.

Jednou z nejvíce a nejlépe pěstovaných věd byla astronomie. Na rozdíl od orientálních astronomů, jejichž bádání bylo spojeno s astrologií, španělské astronomové se vyznačovali kri-

Astronomický rukopis pocházející z Ripollu (Archiv Koruny Aragonské)

tickým postojem k jednotlivým vědeckým systémům. Dochované knihy svědčí o hojném použití řady obstojných nástrojů na přesné měření, jako byly rovné nebo sférické astroláby, kvadranty, hvězdné mapy a podobně. Již zmíněný madridský matematik Maslama sepsal komentář k Ptolemaiovu dílu *Planisferium*, který byl roku 1143 přeložen do latiny.

Španělský astronom Aríb ibn Sa'd byl autorem astronomického kalendáře, převedeného do latiny biskupem Recemundem z Elviry. Mimořádně významným astronomem byl Arzachel (az-Zarkalí, španělsky Azarquiel, Toledo, 1029?–1087?). Byl nejlepším astronomickým pozorovatelem své doby a vynalezl zdokonalený astroláb zvaný „azafea“. Sestavil také proslulé *Toledské tabulky* (Tablas toledanas), které ovlivnily evropská astronomická bádání ve 12. a 13. století před sestavením *Alfonsovských tabulek* (Tablas alfonsíes, podle kastilského krále Alfonse X. Moudrého), které je nahradily. Alfonsovské tabulky jsou však odvozeny z toledských.

Abychom uvedli stěžejní díla z jiných oblastí vědy, zmíníme se o *Rukověti lékaře pro poznávání rostlin*, anonymním spise pojednávajícím o botanice. Dílo anticipuje renesanční dělení na čeledi, rody a druhy a zkoumá stonek, kořen, barvu, velikost, chuť a použití rostlin. K tomu jsou připojena jména, pod kterými byla každá rostlina známa v klasické řečtině, byzantské řečtině, latině, arabštině, lidové arabštině al-Andalusu, berberštině, perštině, syrštině a v románském jazyce, přičemž se někdy rozlišují jednotlivé dialekty, jimiž se na poloostrově hovořilo.

Rovněž klasickým dílem, tentokrát v oblasti zemědělství, byla práce Ibn Wáfida (11. století) *Knihla o zemědělství*. Používali ji ti, kdo chtěli obdělávat půdu na vědeckém základě. Kniha byla tak významná, že se dočkala překladu do kastilštiny a její vliv byl patrný ještě v dílech napsaných v 16. století.

Filosof Ibn Masarra (883–931) založil na základě racionalistické teorie a muslimského mysticismu školu, která ovlivnila pozdější filosofii Ramóna Llulla (1235–1315) a Dunse Scota (1270–1308).

Mnoho básníků vytvořilo obdivuhodná umělecká díla. Na veršované vyznání lásky se odpovídalo opět veršem, k němuž se připojila stručná poznámka v próze s kladným nebo záporným vyjádřením. Základními tématy této poezie byla platonická láska a víno. Z tehdejších básníků stojí za zmínku alespoň at-Tálik († 1009) a Ibn Abdrabihi († 940).

V každém vědním oboru – v botanice, zoologii, přírodních vědách, zemědělství a tak dále – existoval alespoň jeden hispanomuslimský učenec, jehož spisy ovlivnily pozdější evropská bádání.

Knihovny byly početné a bohaté. Chalífa al-Hakam II. (961–976) vlastnil knihovnu s více než 400 000 svazků. Měl své agenty ve všech centrech vzdělanosti v Orientě, kteří byli pověřeni získávat poslední knižní novinky, a platil vysoké ceny za to, aby se mnoho knih rozšířilo v Córdobě dříve než v samotném Orientě. V tehdejší Córdobě působily tisíce opisovačů a iluminátorů. Mnozí opisovači pracovali za pevnou mzdu a nebyli placeni od kusu, aby se ve spěchu nedopouštěli v práci chyb.

Také vzdělávací systém španělských muslimů v 10. století dosáhl vysoké úrovně. Oficiální ani povinné vzdělání neexistovalo, ale povinnou školní docházku vyžadovalo veřejné mínění. Žáci se učili nejprve číst a psát podle Koránu, a po-

tom se věnovali předmětům, které se jim nejvíce zamlouvaly. Vysokoškolskou výuku chápali učitelé spíše jako povinnost vlastní každému učenému věřícímu než jako způsob obživy. Proto mnoho soudců, imámů, správců a ministrů vyřizovalo dopoledne oficiální záležitosti a odpoledne chodili vyučovat do mešity. Vědomosti byly první podmínkou toho, aby někdo mohl být učitelem. Slavný Málík říkal: „Máme čestné, velmi zbožné muže, ale neučte se od nich, jestliže nevědí, neboť některým lze svěřit poklad; jde-li však o výuku tradic, byť dávají velmi najevo, kdy a kde o nich slyšeli, nelze jim důvěřovat.“ Vyučování probíhalo v mešitě; žáci seděli na podlaze kolem stojícího učitele a měli na paměti větu prisuzovanou Mohamedovi: „Naučit se jedinou kapitolu vědění je významnější, než při modlitbě padnout stokrát na tvář.“ Výuka trvala tak dlouho, dokud žák učivo nezvládl. Prázdniny byly neznámé vyjma pátků (posvátného dne odpočinku), dnů muslimských vánoc, velmi deštivých dnů a některých svátků, které křesťané a muslimové slavili společně, například svatého Jana. Ve všech mešitách muslimského světa byli španělští učitelé, kteří soupeřili s místními. Stalo se například, že jeden Sevillan chtěl dokázat, že Španěl může vysvětlovat arabskou mluvnici lépe než kdokoli jiný. Vydal se do Basry, kde napsal své dílo slavný gramatik Síbawajhi, a dosáhl svého cíle na tamní proslulé gramatické škole.

Tvůrci a nositelé muslimské kultury, která byla psána v arabštině, obvykle hovořili románsky. Zeměpisec al-Mukaddasí (Elmocadasí, konec 10. století) ujišťoval, že Španělé, s nimiž se setkal v Mekce, užívali dva jazyky – těžko srozumitelnou variantu arabštiny, odlišnou od arabštiny užívané na východě, a další jazyk, který se podle něho podobal řečtině. O něco později slavný básník a učenec Ibn Hazm (Aben Hazam, †1063) uvádí jako zvláštní výjimku případ arabské rodiny, která „zachovávala svůj původní jazyk, neuměla hovořit románsky, nejen muži, ale i ženy znali pouze arabsky“.

KŘEŠŤANSKÁ KULTURA

Ve srovnání s muslimskou kulturou byla kultura astursko-leónských křesťanů velmi chudá. Objevilo se jen několik komentářů k biblickým textům (napsané Beatem z Liébany), stručná *Kronika Alfonse III.*, kopie děl svatého Augustina, svatého Isidora a svatého Jeronýma a několik odkazů na klasická díla římská. Tato kultura byla v zásadě mozárabská a její hlavní výtvořové představují *Sevillská bible* (Biblia Hispalense) a *Vigilův kodex* (Codex Vigilanus). Naprosto chybí texty o matematice nebo jiných praktických vědách. Významné jsou však mozárabské stavby, například kostel sv. Michala (San Miguel) v Escaladě (931), sv. Jakuba (Santiago) v Peñalbě (931–937), Panny Marie (Santa María) v Melque, sv. Cebriána (San Cebrián) v Mazote, sv. Michala (San Miguel) v Celanově nebo sv. Baudilia (San Baudilio) v Berlanze.

Kultura pyrenejských křesťanů vycházela pochopitelně také z Bible. Křesťané si však uvědomovali velký význam muslimské kultury a přeložili mnoho děl o matematice, geometrii, astrologii, hudbě a podobně z arabštiny do latiny. Roku 954 byla přeložena v ripollském klášteře (Gerona) encyklopedie, která obsahovala texty o sestrojování a používání astrolábu a kvadrantu.

Komunita ripollského klášteře, založeného hrabětem Guifredem I. Chlupatým (888), si v 10. století uvědomila s citlivostí, která byla na tehdejší dobu ne-

čekaná, význam španělské muslimské kultury. Začala zde překládat zmíněná vědecká díla z arabštiny do latiny, přičemž byly poprvé převedeny – s přirozeným kolísáním – termíny, které byly latině cizí, například alhidáda a azafea, azimut a almukantarat, zenit a nadir, nebo názvy souhvězdí Aldebaran a dalších hvězd s uvedením jejich rovníkových souřadnic.

Ale Ripoll byl jen jedním ze středisek, které známe díky dochovaným dokladům a kodexům. Na území dnešního Katalánska pobýval mnich Gerbert z Aurillacu – pozdější papež Silvestr II. – a učil se tam svobodným uměním. V roce 984 žádal, aby mu z Katalánska bylo posláno dílo *O násobení a dělení čísel* (De multiplicatione et divisione numerorum) napsané učeným Josephem Hispanem, autorem, který se však obtížně identifikuje. Z těchto středisek se díla přeložená do latiny rozšířila po celé Evropě a znamenala počátek evropské kulturní obrody.

Rozkvět španělské muslimské kultury pokračoval ještě v 11. století do příchodu Almorávidů a v některých oblastech dosáhl vrcholu. Obecně ale tato výjimečná kultura rychle upadla. Po vpádu Almorávidů – vylodili se na poloostrově roku 1086 – došlo k exodu muslimských učenců do jiných islámských zemí a zůstala po nich pouze jejich díla, jež pak křesťané postupně překládali do latiny. Na těchto překladech už se nepodíleli jen křesťané z Pyrenejí, ale i řada Němců, Angličanů a dalších Evropanů, kteří přesídlili nejprve do údolí Ebra – do Huesky, Tarazony, Nájery, Zaragozy a Pamplony, a potom do Toleda, aby se účastnili této významné kulturní činnosti.

Politická organizace chalífátu

Chalífa byl dědičnou hlavou vlády, nejvyšším soudcem a vrchním velitelem vojska. Proto byla Córdoba výrazně administrativním městem centralistického typu.

Moc měl v rukou chalífa, který byl nejvyšší autoritou obce věřících. Uděloval a odebíral funkce, kdy chtěl a komu chtěl bez ohledu na původ nebo náboženství. Za chalífátu tak zastávali ve Španělsku nejrůznější úřady Berbeři stejně jako Hispánci nebo Slované, muslimové stejně jako křesťané a Židé.

Ve správě působil vedle chalífy komoří (*hádžib*). Příjmy státní pokladny byly odlišeny od vlastních příjmů chalífy. První se dělily na tři stejné části: jedna sloužila k udržování armády, další k výstavbě veřejně prospěšných nebo strategicky významných staveb a o třetí díl se zvyšovaly státní rezervy. Z chalífových soukromých příjmů se hradila údržba náboženských nebo veřejně prospěšných budov a dobročinných institucí. Daně se platily podle ustanovení Koránu. Zvláště nepopulární byly ty, které Korán nestanovil, a přesto byly vybírány. Za časů prvního chalífy Abdurrahmána III. došlo ke sjednocení všech mincoven do jedné zvané *dár as-sikka*.

Podle hodnověrných údajů se prostředky vybrané do pokladny chalífátu v letech 912 až 951 rovnaly 20 milionům dirhamů. Za vlády al-Hakama II. (961–976) a před chalífovou smrtí se vybralo už 40 milionů dirhamů.

V 10. století ještě přetrvávalo členění na kraje (*kuwar*, sg. *kúra*) a pohraniční marky (*thughúr*, sg. *thaghr*), jejichž uspořádání však bylo odlišné: Zaragoza byla hlavním městem „Horní marky“, Toledo a posléze Medinaceli (od roku 946)

s Alfonsem VI. se kastilskému panovníkovi podařilo obsadit Corii (v září 1079), první znovudobytou kastilsko-leónskou osadu. Zároveň badajozský vládce al-Mutawakkil vstoupil do Toleda (v červnu 1079). Po dalším krátkém obsazení Toleda al-Kádirem vydala mozárabská strana město Alfonsovi VI. (v květnu 1085) a s ním i celé taifské království včetně Talavery, Madridu, Guadalajary, Hity, Consuegry, Uclésu, Cuenky, Atienzy a Orejy. Kastilsko-leónská pohraniční linie se tak posunula od řeky Duera do povodí Taja a nejzazšími body nové hranice se staly Coria, Canturia, Toledo a Oreja. Mezi oblastmi nově připojenými ke Kastilii a řekou Duerem zůstala pustina (současné provincie Salamanca, Ávila, Segovia a Soria), která byla záhy osídlena a dostala jméno Estremadura. Tady pak vznikla řada městských rad (*concejos*), jejichž vliv se výrazně projevil ve 12. století. Posledním důsledkem obsazení Toleda bylo dobytí Leirie, Santarému, Cintry a Lisabonu (1093) vojskem hraběte Jindřicha Burgundského (Enrique de Borgoña), který jako zeť Alfonse VI. Kastilského působil v Portugalsku. Tento úspěch neměl dlouhého trvání. Následujícího roku tato místa padla znovu do rukou Almorávidů.

RECONQUISTA U ARAGONCŮ A KATALÁNCŮ

V pyrenejských oblastech měla reconquista odlišnou povahu než v jiných regionech. V Aragonii začala obsazením Barbastra (1064), kam zamířila křížová výprava vyhlášená papežem Alexandrem II. (1064). Brzy nato byla dobyta místa, která měla klíčový význam pro obranu řek Aragónu, Gállega a Cinky s dominantami Arguedasem (1084), Ayerbe (1083) a Monzónem (1089). Ve stejnou dobu do těchto oblastí znovu zamířili křížáci (1073 a 1087), ačkoli jejich výpravy tentokrát ztroskotaly. Úspěšná však byla křížová výprava zorganizovaná k dobytí Tarragony (kolem roku 1095), která se zřejmě časově shodovala s první křížovou výpravou do Svaté země (1095).

Po bitvě u Alcorazu (1096) svedené poblíž Huesky Pedrem I. Aragonským (1094–1104) a vojskem zaragozského vládce al-Musta'ína (1085–1108) dobyli Aragonci Huesku (1096) a Barbastro (1100) a pokusili se obsadit Zaragozu (1101) s využitím přítomnosti nových křížáků, kteří se usadili u tohoto města na místě nazvaném podle svého válečného pokřiku: „*Deus lo volt*“ (Juslibol). Bitva u Alcorazu byla první bitvou polního typu, v níž se střetla velká vojska; na každé straně pravděpodobně bojovalo zhruba 20 000 mužů.

Velmi zajímavé bylo působení Aragonců v oblastech u středomořského pobřeží. Ještě před dobytím Huesky křesťany (1096) se Aragonci usadili v Castellónu de la Plana (1093), Culle a Oropese, čímž vytvořili křesťanské území, o které po čase opět přišli (1103). Působení aragonských křesťanů umožnilo rytíři Rodrigu Díazovi de Vivar, který byl v jejich službách, dobýt Valencii (1094).

EL CID CAMPEADOR

V procesu reconquisty vznikl typ nového člověka žijícího na hranici. Uměl dobře vycházet s křesťany i muslimy a jednal ve prospěch jedněch nebo druhých podle toho, co považoval sám za výhodné. Z toho plynula jeho ostražitost a obezřetnost. Mohl se projevit neobyčejně velkoryse a zároveň vykonat nanejvýš krutý čin. Takových lidí bylo tolik, kolik žilo obyvatel v pomezích oblastech

mezi křesťany a muslimy. Nejznámější z nich se jmenoval Rodrigo Díaz de Vivar a do dějin vešel pod přívěskem *Cid Campeador* (Udatný bojovník). Jako vyhnaneček z Kastilie bojoval ve službách zaragozského krále al-Musta'ína II. nebo Sancha V. Ramíreze a Pedra I. Aragónského či proti nim. Rozděloval kořist mezi své vojáky a zároveň upaloval zaživa své protivníky, jak to udělal například s Ibn Dža'farem ve Valencii. Jako vazal byl ve službách kastilského krále Sancha II. Udatného, stejně jako Alfonse VI., al-Musta'ína nebo Pedra I., až se nakonec sám stal vládcem Valencie (1094–1099). Brzy se proměnil v legendární postavu a byl opěvován po celé Aragonii, Katalánsku a Navaře, a potom i v Kastilii. Jeho skutky se staly zdrojem prvního známého hrdinského zpěvu španělské literatury *Písně o Cidovi* (*Cantar de Mío Cid*), složené roku 1207 v oblasti Teruelu a posléze přepracované v kastilštině, ačkoli už mnohem dříve (kolem roku 1093) vzniklo na jeho počest v Rodě (Huesca) několik veršů nazvaných *Carmen Campidoctoris*.

Romantismus a jeho historická škola učinily ze Cida módní postavu a opředily ji velkolepou legendou. Je však nutno ji kriticky přezkoumat. Vždycky je třeba si připomenout názor současníků, kteří žili spolu s hrdinou ve Valencii po dobytí města (1094): „Od té doby měl každý muslim za sebou pochopa, který s ním každého rána vyjížděl, aby jej přinutil něco složit do truhlic vládce města (Cida) pod trestem mrskání nebo mučení.“ (Ibn Idhárí) To, že činnost dobyvatele Valencie nebyla tak blahodárná, jak se tvrdí, dokazuje stručný přehled vybraných daní od Valencijců, tak od okolních obyvatel, ještě než se stal jejich pánem. Kolem roku 1090 uložil tyto roční kontribuce ve zlatých mincích:

Bátirovci – Denia, Játiva a Tortosa	50 000	dínárů
Ibn Ra'zín z Albarracínu	10 000	„
Ibn Kásim z Alpuente	10 000	„
Ibn Lupon z Murviedra	8 000	„
hrad v Segorbe	6 000	„
hrad v Jérice	3 000	„
hrad v Almenaře	3 000	„
hrad v Lirii	2 000	„
al-Kádir, vládce Valencie	57 200	„
Celkem	149 200	„

Z uvedených čísel, potvrzených autoritou Menéndeze Pidala, je zřejmé, že Cid ročně vybral za „ochranu“ obyvatel hradů nebo měst, které platily tyto daně, částku 149 200 zlatých dínárů, od nichž je třeba odečíst 5200 pro valencijského biskupa. Přesto zbývá 144 000 zlatých dínárů, které se svou váhou rovnají přibližně 273 kilogramům zlatých mincí ročně. Kolem roku 1090 měla Valencie necelých 15 000 obyvatel a valencijské zlato patřilo k nejkvalitnějším ve Španělsku.

Práce v písařské dílně, z Knihy o šachu, kostkách a dámě (El Escorial)

Přes tyto skvělé stránky nesla v sobě muslimská civilizace již zárodky úpadku, který se zřetelněji projevil za posledních almohadských vládců.

KULTURNÍ TRADICE V KŘESŤANSKÉM ŠPANĚLSKU

Jednou z nejvýznamnějších osobností evropské kultury 12. století byl židovský konvertita z Huesky, který přijal jméno Pedro Alfonso (1106). Procestoval celou Evropu a byl lékařem anglického krále Jindřicha I. (1100–1135). Překládal z arabštiny a byl prvním šířitelem poznatků arabské matematiky a astronomie. Díla Lotrinčana Walchera o způsobu, jak určovat postavení Slunce, Měsíce a výstupné a sestupné uzly pro vysvětlení výpočtu zatmění, také vycházejí z děl Pedra Alfonsa. Stejně jako astronomické tabulky přeložené Adelardem z Bathu. Pedro Alfonso učil své četné žáky moderní vědecko-kritické metodě. Namísto starého dělení studia na trivium (gramatiku, rétoriku a logiku) a kvadrivium (aritmetiku, geometrii, astronomii a hudbu) navrhoval šest umění: logiku, aritmetiku, geometrii, medicínu, hudbu, astronomii a ještě umění sedmé, nigromancii nebo filosofii, přičemž se klonil k filosofii. Pod názvem *Poučení klerikům* (Disciplina clericalis) seznámil Španělsko s orientálním vypravěčstvím.

V Barceloně působil rabín Abraham bar Hijja, který v letech 1133 až 1145 přeložil z arabštiny a hebrejštiny do latiny množství děl z oboru filosofie, matematiky, astronomie a biblické exegese.

Velmi významným Španělem 12. století byl židovský učenec Abraham ibn Ezra z Tudely (*1092), který navštívil největší města v Itálii, Francii a Anglii, kde horlivě propagoval výsledky hispanomuslimského bádání. Při svých cestách sepisoval hebrejsky díla z oblastí filosofie, biblické exegese, gramatiky, matematiky, astronomie a astrologie. Překládal také z arabštiny.

Znalost španělské muslimské kultury podnítila mnoho Evropanů k přesídlení na poloostrov, kde překládali a také využívali nejreprezentativnější dobová díla. Například Hugo Sanctallensis za svého pobytu v Tarazoně pořídil několik pře-

kladů, které věnoval biskupu Miguelovi (1119–1152). Angličan Robert z Rétine-su se stal arciděkanem v Pamploně a spolupracoval na prvním překladu Koránu do latiny (1143) a na překladech dalších matematických, astronomických, alchymistických a polemických děl. Později (1135–1153) se objevili překladatelé také v Toledu, jako například Juan de Sevilla (Johannes Hispalense) – první překladatel polyhistora Ibn Síny (Avicenny) – nebo Ital Gerard z Cremony, který žil v Toledu ve druhé polovině 12. století (†1187).

Překlady pořizovali obvykle dva učenci společně. Jeden z nich překládal nahlas arabský text do hovorového jazyka (kastilštiny) a druhý převáděl jeho slova do latiny. Překladatelem z arabštiny byl zpravidla Žid nebo pokřtěný Žid, kdežto jeho spolupracovník byl křesťan, většinou duchovní.

Šíření španělské muslimské kultury v Evropě mělo neobyčejný význam. Kolem roku 1180 byla v Paříži založena kolej, z níž se ve 13. století stala univerzita. Totéž se událo v anglickém Oxfordu a italské Bologni. Překlady matematických děl pořízené na poloostrově se staly základem pozdější evropské vědy.

Reconquista

Moc křesťanů umožnila výrazné posunutí pohraničních linií. Ve 12. století byla obsazena povodí řek Taja, Guadiany a Ebra spolu s horním tokem řek Júcaru a Turie, ačkoli koncem téhož století byla některá pásma přechodně znovu ztracena při nájezdech Almohadů.

ARAGONSKÁ RECONQUISTA

Nejdůležitější postavou reconquisty byl aragonský král Alfons I. Bojovný (1104–1134), který za svůj úkol považoval posláni křížáckého bojovníka. Usiloval o ovládnutí středomořských přístavů (Tortosy a Valencie), aby mohl vyplout do Svaté země. Osvobodil téměř všechna města v údolí Ebra, když za pomoci Francouzů obsadil město Zaragozu (1118) a dolní Aragonii. Proti valencijským muslimům založil v Monrealu del Campo (1128) první španělský vojenský řád.

Při výpravách na území Valencie, Murcie a Andalusie shromáždil poměrně velký počet mozárabů, jimiž znovuosídlil své země. Jeho střety s Almorávidy, pod jejichž nadvládou se sjednotilo muslimské Španělsko, vyvrcholily porážkou křesťanů u Fragy (1134), která reconquistu ochromila.

KATALÁNSKÁ RECONQUISTA

Po spojení katalánských hrabství a aragonského království pod vládou Ramóna Berenguera IV., barcelonského hraběte a aragonského knížete (1131–1162), bylo dobytím Tortosy a Léridy (1149) dokončeno obsazování údolí Ebra a připravovalo se osvobození valencijského muslimského království, což se podařilo ve století následujícím.

Zásahy Ramóna Berenguera IV. do politiky za Pyrenejemi způsobily, že reconquista, již se s takovým zápalem věnoval Ramón Berenguer III. (1096–1131), byla po obnově Tarragony a pomíjivém dobytí Mallorky na čas přerušena. Výjimku tvoří dobytí Ciurany a Miravetu (1154).

i v pozdějších staletích a celá právní soustava byla přepracována až v moderním věku.

Slovo *fuero* (latinsky *forum*) původně označovalo veřejné prostranství, fórum; až časem se začalo ztotožňovat s výsadou. Během 13. století se právníci zabývali podchycením textů lokálních *fueros*, z nichž se pak staly dokumenty veřejné povahy. O jejich významu svědčí i to, že panovníci nevydávali zákony, jak by příslušelo jejich majestátu, nýbrž schvalovali *fueros*.

Fueros de Aragón (1247) byly staré *fueros* potvrzené králem a kortesy, čímž v celém království nabyly nejvyšší právní moci. Valencijské *fueros* byly upraveny, rozšířeny a potvrzeny pod názvem *Fori regni Valentiae*. Od této doby se zákony vydávané králi a kortesy v Koruně aragonské nazývaly *Fueros* nebo *Furs*.

Po bojích v kastilských královstvích za vlády Alfonse X. Moudrého označovalo *fuero* tradiční právo v protikladu k nově zavedenému římskému kanonickému právu. Alfons X. Moudrý (1274) a Sancho IV. Statečný (1286) tak byli nuceni obecně stvrdit *fueros* a privilegia měst v kastilsko-leónských královstvích. Pedro III. Aragonský musel potvrdit (1283) všechna *fueros*, svobody a privilegia v takzvaném *Všeobecném privilegiu* (*Privilegio General*), platném v aragonském a valencijském království stejně jako v katalánském knížectví. A Thibaud (Teobald) II. Navarrský byl roku 1253 nucen na *fueros* a svobody přísahat.

Avšak vzhledem k zavedení římského kanonického práva znamenalo potvrzení starých *fueros*, a tím uznání místní autonomie, určitý anachronismus.

Při pokusech o sjednocení zákonodárství na základě kastilského práva v moderním věku označovalo *fuero* autonomní uspořádání a *derecho foral* zvláštní právo určitého kraje; tento význam se zachoval dodnes.

Univerzity

Kulturní rozvoj Evropy ve 12. století vedl k zakládání univerzit, které v různých místech nahradily katedrální školy. Ve starověku se svobodná umění studovala samoučelně a byla vlastním cílem studií; ve středověku tato studia sloužila k přípravě učených odborníků: právníků, znalců kanonického práva, lékařů a teologů. Za Římanů byla svobodná umění cílem, kdežto ve 13. století a staletích následujících byla prostředkem k jeho dosažení. 13. století bylo obdobím rozmachu univerzit a ve 14. století začaly vznikat státní nadace pod vlivem knížat.

Úspěšný rozvoj univerzit byl úzce spjat s jejich vazbou na římské právo, které se začalo studovat už ve 12. století. Panovníci si brzy uvědomili význam, který pro ně měl rozvoj římského práva a chránili instituce – univerzity, které ho studovaly a šířily. Univerzity se od počátku zásadně lišily ve způsobu volby profesorského sboru. Pařížská univerzita byla *universitas magistrorum*, boloňská naopak *universitas scholarium*. V první byli profesori voleni akademickým senátem, kdežto v druhé studenty.

První univerzita na Iberském poloostrově byla založena v Palencii (1208), ale brzy zanikla a měla pokračování v univerzitě ve Valladolidu. Salamanská univerzita, založená počátkem 13. století (kolem roku 1220), dosáhla bulou papeže Alexandra IV. (1254) postavení *Studia generale* a existuje dodnes. V Koruně aragonské studenti navštěvovali univerzitu v Montpellieru (13. století), a potom vznikaly univerzity v Léridě (1300), Perpignanu (1350) a Huesce (1354).

Navařané studovali v Paříži vzhledem k tomu, že jejich králové byli hrabaty champagnskými. V Portugalsku byla roku 1290 založena univerzita v Lisabonu, která v roce 1308 přesídlila do Coimbry.

První známé univerzitní zákony obsahuje *Sedmero částí* (Siete Partidas) sestavených kastilským králem Alfonsem X. Moudrým.

Ačkoli vysoké učení mělo precedenty v islámském světě (vysoká škola, která vznikla roku 1065 v Bagdádu, dostala jméno Nizámíja), univerzity na poloostrově napodobovaly univerzity evropské. Alfons X. Moudrý dokonce založil v Murcii muslimskou univerzitu, kde Abú Bakr (Abubéquer) z Ricote učil křesťany, Maury a Židy, dokud jej granadský vládce nepovolal do hlavního města svého království. Jeho odchodem do Granady a rozchodem jeho žáků murcijijské vysoké učení zaniklo.

Ve 13. století dosáhli křesťané nad muslimy naprosté kulturní převahy. Zřizovali dokonce i muslimské univerzity (v Murcii nebo o něco později v Zaragoze). Také první maghribskou univerzitu, al-Karawíjín, jež byla po staletí nejvýznamnější v tomto kraji, založil Španěl Mufaddal (Mofádal) z Dalíasu (narozený v provincii Almería).

Dílo *Sedmero částí* (Siete Partidas) předjímá to, co se uskutečnilo o několik staletí později, v moderní době. Instituci univerzity označuje za „shromáždění učitelů a žáků, jež vzniká v určitém místě, s vůlí a odhodláním osvojovat si vědomosti“. Dávno před existencí univerzitních měst poznamenává, že „město, kde má být učení ustaveno, musí mít čistý vzduch a krásné okolí, aby učitelé, kteří vědomosti předávají, a žáci, kteří si je osvojují, žili zdravě a mohli tam večer odpočívat a mít kratochvíli, až se znavení pozdvihnou od studia“. Do nejmenších podrobností pamatuje na pedagogické úkoly a podřízenost univerzitní stolici. Na jedné straně vyžaduje, aby se v každém kurzu podal úplný výklad vyučované látky; na straně druhé se nesmiřitelně staví proti neodůvodněnému přeobsazování univerzitních stolic. Těsná spolupráce profesorů a studentů je vyžadována jako základní předpoklad pro vytvoření ovzduší srdečnosti a sounáležitosti, které je velmi potřebné při každé vědecké práci. „Rektor musí kárat žáky a nabádat je, aby neměli vády a pŕtky s lidmi v místech, kde studují, ani mezi sebou samými, a aby se bránili všemi způsoby tomu, aby někomu činili hanu a bezpráví, aby pokojně přebývali ve svých ubytovnách a aby usilovně studovali a učili se a žili čestným a řádným životem. Neboť právě pro toto bylo učení založeno a ne proto, aby chodili ve dne v noci ozbrojeni, vyhledávali pŕtky nebo se dopouštěli jiných ztřeštěností či nepravostí ke své škodě a místním lidem na obtíž. A nebudou-li toho dbalí, pak náš soudce je musí potrestat a napravit, aby se odvrátili od zlého a konali dobro.“

Tyto zákony zahájily novou éru v dějinách školství.

Románské jazyky

V raném středověku se na celém poloostrově hovořilo jazyky pocházejícími z latiny. Existují i četné doklady o užívání románských jazyků andaluskými muslimy. Spisovným jazykem však nadále byla arabština nebo latina, podle významu uživatele. Písaři často připojovali k latinským slovům slova v románském jazyce užívaná v mluvené řeči. Text z kláštera San Millán de la Cogolla (Rioja)

z 10. století obsahuje nejstarší ukázkou románského jazyka, jímž se hovořilo v pamplonském království.

Od 13. století se užívání románských jazyků rozšířilo na literární a právní díla. Z tohoto století pocházejí nejvýznamnější texty, které byly napsány ve všech používaných poloostrovních jazycích. K seznamu uvedených právních sbírek je nutno připojit řadu literárních děl. Chronologicky první text obsahují *Homilie z Organyà* (Homilies d'Organyà, konec 12. století), napsané v katalánštině. Potom se objevila *Knihy králů* (Liber regum), sepsaná v navarrském románském jazyce kolem roku 1200. V polovině 13. století vznikl, rovněž v navarrštině, hrdinský epos *Zpěv o Roncesvalles* (Cantar de Roncesvalles).

V galicijštině byly v polovině století zachyceny *Písně na Pannu Marii* (Cantigas de Santa María) Alfonse X. Moudrého. V leónštině byla tehdy složena *Alexandreis* (Libro de Alexandre) a o něco později *Elena a Marie* (Elena y María, kolem roku 1280). V kastilštině byly napsány *Spor duše s tělem* (Disputa del alma y el cuerpo, kolem roku 1205), básně Gonzala de Berceo, překlad *Kalíly a Dimny* (Calila e Dimna), *Báseň o Fernánu Gonzálezovi* (Poema de Fernán González, 1263–1271) a *První obecná kronika* (Primera Crónica General). V aragonštině byla složena *Milostná příhoda* (La razón de amor, 1205), *Píseň o Cidovi* (Poema del Cid, 1207) a *Knihy o Apoloniovi* (Libro de Apolonio). V katalánštině vznikla ve 13. století celá řada děl, z nichž je možno jmenovat *Skutky barcelonských hrabat a aragonských králů* (Gesta Comitum barcinonensium et regum Aragonum) či význačná díla Mallorčana Ramóna Llulla, například *Knihu rozjímání o Bohu* (Llibre de Contemplació en Deu, 1272), *Blanquernu* nebo *Zármutek* (Lo desconhort).

V románských jazycích se sestavovaly také úřední listiny, pokud nebyly vydávány pro oblasti, kde se hovořilo rozdílnými jazyky; v takovém případě byly psány latinsky.

Kromě řady hrdinských eposů nebo epických básní existovala řada mravoličných děl, jako byla série knih *Přísloví* (Proverbios), *Tajemství přetajemné* (Poridad de Poridades) nebo *Pokyny pro zpovědníky* (Instrucciones para confesores). Rodily se první rytířské romány s literární postavou, která pak převažovala až do konce středověku, a dokonce i v době moderní, až se objevil *Don Quijote*.

Ve Španělsku existovalo v tomto období také náboženské divadlo, o čemž svědčí původní jádro *Elchského mystéria* (Misteri d'Elx), které se s mnoha pozdějšími doplňky dodnes předvádí v Elche. Avšak jediný dochovaný text je zloemek *Hry o třech králich* (Auto de los Reyes Magos) z počátku 13. století.

Význam pro rozvoj vědy měla řada překladů španělských muslimských děl, které se pořizovaly i nadále. V této souvislosti je nutno vyzdvihnout skupinu překladatelů, kteří působili v Toledu a Seville pod vedením Alfonse X. Moudrého. Série překladů knih o astronomii zpřístupnila Evropě například *Čtyři knihy o stálicích* (1256), *Knihu o křížích* (1256) od Ubajdulláha (Obaidaly), knihu věnovanou šachovým problémům a různým herním systémům.

Zásluhou zmíněných překladatelů známe *Knihu o šachu* (Libro del Ajedrez), velice zajímavou didaktickou příručku s řešením řady šachových problémů a různými herními systémy.

Zvláštní pozornost si zaslouží trubadúrská poezie psaná v provensálštině, literárním jazyce mnoha básníků 13. století, z nichž lze uvést aragonského krále

Gotické umění

Po překonání hospodářské krize z poloviny 12. století, která se odrazila v cisterciáckém umění, nastalo v centrálních oblastech poloostrova v důsledku vývozu vlny období prosperity. Zejména vysoká šlechta a katedrální kapituly zvyšovaly své roční příjmy z vývozu vlny do Flander. Kláštery starých řádů, benediktinů nebo clunyského hnutí, prožívaly období stagnace, a řády nové, žebravé, si vytkly cíl následovat Krista v chudobě a kázáním mravně zušlechťovat lid. Za peníze získané z vývozu vlny se budovaly nové stavby. Jako první stavěly gotické katedrály na místech původních románských bazilik ekonomicky nejsilnější katedrální kapituly. Tak vznikly katedrály v Burgosu (stavba zahájena na roku 1221), Toledu (stavba zahájena roku 1226) a Leónu (1254). Nové stavby měly lomené oblouky a křížové klenby, které umožnily ztenčit masivní zdi charakteristické pro románské umění a používat velká okna s barevnými skly.

Rozvoj gotického umění v poloostrovních královstvích byl úzce spjat s oblastmi produkujícími vlnu a s obdobím rozkvětu vlnářství od 13. do počátku 16. století. V tomto období vznikla řada katedrál: od burgoské (začátek stavby 1221) až po segovijskou (začátek stavby 1525). Velké gotické stavby v zemích Koruny aragonské pocházejí z posledních let 13. století a první poloviny 14. století.

Církev

Vývoj církve ve 13. století charakterizují dva základní jevy. Zaprvé náboženská vlažnost v Evropě a odklon od církevních doktrín zejména v městských centrech obývaných měšťany a obchodníky. Tato tendence byla výraznější v Portugalsku a Koruně aragonské než v kastilském a navarrském království.

Zadruhé zesvětštění kultury, která přestala být doménou kněží. Pokles úlohy duchovních v kultuře odráží jejich patrný odklon od dobrých mravů. Svědčí o tom koncilní kánony a nařízení pro všechny kostely na poloostrově. Například koncily v Tarragoně (1124) a Léridě (1229) vydaly prohlášení proti nestřídmosti duchovních. Nebo potrestání geronského biskupa, kterému nechal Jaime I. vyříznout jazyk údajně za vyzrazení zpovědního tajemství. Mnoho různých svědectví lze vidět i ve volbě biskupů, kterou kapituly prováděly *per compromisum* v kratším čase, než vydrží hořet jedna zapálená svíce.

Století duchovního úpadku však na druhé straně přirozeně zrodilo četné světce, jako byli Dominik z Guzmánu, sv. Petr González Telmo, sv. Raymund Nonnatus, sv. Petr Paschal, sv. Gonzalo z Amarante, sv. Antonín Paduánský (narozený v Lisabonu), sv. Isabela, portugalská královna a aragonská infantka, sv. Raymund z Penyafortu, sv. Petr Nolasco, sv. Maria z Cervelló a Ramón Llull, který byl mnohde rovněž považován za svatého.

Obnova biskupských sídel se svým charakterem lišila od předcházejícího století. Proti hromadnému budování biskupství ve 12. století, jich ve 13. století bylo založeno jen několik, i přes velkou rozlohu obsazených oblastí. V Estremaduře vzniklo biskupství pouze v Badajozu, ačkoli se hovořilo o obnově starého

15 KULTURA

Renesance a humanismus

Obecně se pojmy renesance a humanismus používají bez rozdílu k označení období trvajících od poloviny patnáctého do druhé poloviny šestnáctého století, v němž se plně vyhranil duch moderního člověka. Pokud bychom chtěli pojmy více zpřesnit, odpovídá renesance oživení klasického, řecko-římského starověku a zahajuje v západní Evropě období novověku. Humanismus – intelektuální projev renesance hájící a stvrzující vše lidské – je současně pojmem užším i širším než renesance. Užším, pokud máme na mysli období renesance jako projev ideálu učenců a vzdělanců zaměřeného na studium jazyků, filosofie a vědy antického světa, s postupným rozvojem a zdůrazňováním rozumu jedince (renesanční humanismus). A širším, pokud vezmeme v úvahu, že každá historická doba, alespoň v západní Evropě, se považuje za představitelku humanismu.

Dlouhou dobu se věřilo, že renesance a humanismus znamenaly v polovině 15. století prudký obrat v dějinách západní Evropy, že totiž po středověku – do-

bě temna – následovalo takřka bez přechodu období, charakterizované oživením antické kultury a objevením člověka a přírody. Jinými slovy, že došlo k převrácení hodnot ve vztahu k předcházejícímu období – že člověk, který za středověku umíral v tomto světě, aby dále žil v Bohu, se nyní snažil především užít tohoto světa, odsouvaje do pozadí své úvahy duchovní a náboženské.

Toto pojetí je zcela chybné. Renesance a renesanční humanismus představují jednu fázi dějin západního světa, vyvolanou trvalou nespokojeností, neustálým hledáním charakteristickým pro evropskou kulturu. Období renesance, která se rozvíjela v polovině 15. století především v jižní Francii, Itálii a Flandrech a šířila se rychle po celé západní Evropě, se rodilo pomalu s rozkvětem středověké městské kultury (od 11. a 12. století) a dosáhlo svého vrcholu v první polovině 16. století humanismem Erasma Rotterdamského.

Přednáška Antonia Nebrijy v přítomnosti jeho mecenáše Juana de Zúñigy

To znamená, že mezi středověkem a renesancí, která stála na počátku novověku, nebyl prudký předěl, nýbrž pozvolný a logický přechod směrem k individualismu sledovatelný přinejmenším od 11. století. Renesanční individualismus se projevil v oblasti myšlení, politiky a hospodářství a vzápětí vyvolal rozvoj racionalismu, absolutismu a kapitalismu. To na jedné straně znamenalo rozdělení kultury, umocněné ještě specifickými projevy protestantismu, který popíral univerzálnost církve. Na druhé straně vědecký a technický pokrok, podmíněný oživením vědy, směřoval – prostřednictvím evropské expanze – k prosazení jednotné materiální kultury v celém světě.

Renesance ve Španělsku

Renesance ve Španělsku, připravená plodnými kontakty středomořské oblasti poloostrova s Itálií v období Alfonse V. Šlechetného (není náhodou, že se tisk rozšířil nejprve ve Valencii, Barceloně a Zaragoze), stejně jako vlivy burgundskými v Kastilii, rozkvetla za vlády Katolických králů, poznamenaná především kastilským duchem, prostřednictvím vynikajících osobností jakými byli kardinál Cisneros a jazykovědec Nebrija. Její nejvýznamnější rys spočíval v začlenění nových tendencí, které se zrodily na úsvitu evropského novověku, do nejčistších tradic křesťanského humanismu. To vysvětluje, proč byli hlavními pilíři španělské renesance vysocí církevní hodnostáři a proč ve Španělsku prakticky nedošlo k laicizaci kultury. Harmonická syntéza hispánské tradice a otevření se renesančním myšlenkám se projevila v radostném optimismu platereského stylu, který vyjadřoval hlavní rysy doby a našel výraz nejen ve výtvarném umění, ale i v písemnictví.

Uvedli jsme Cisnerose a Nebriju. Kardinál Francisco Jiménez de Cisneros, hlavní iniciátor počátku katolické reformace a přijetí západokřesťanského humanismu (chtěl přizvat Erasma k práci na mnohojazyčné Bibli a nabídl mu katedru na univerzitě v Alcalá de Henares), byl význačným mecenášem univerzity v Alcalá a kritického vydání Bible. Mnohojazyčná Bible vydaná v tomto městě byla jedním z nejrepresentativnějších děl španělského humanismu, v němž se harmonicky pojilo staré s novým, filologie s teologií, a v němž všechny výtvarné renesance stály ve službách křesťanství. Cisneros dal rovněž podnět k sepsání díla *Philosophia Christi*, jež vyvolalo

*Univerzita v Alcalá de Henares
(foto Simona Binková)*

Františkánský klášter San Juan de los Reyes, sloh isabelské gotiky (Katolických králů) a platereskí styl, Toledo, přelom 15. až 16. století (foto Simona Binková)

velký ohlas v ostatní Evropě, a k publikaci výběru duchovních a náboženských textů, které napomohly k očištění náboženského myšlení.

V roce 1492, roce objevení Ameriky, vydal jazykovědec Antonio Martínez de Cala, známější podle místa svého narození jako Antonio de Nebrija, svou *Mluvnici kastilštiny* (Gramática castellana). V předmluvě, věnované Isabele Katolické, „královně a paní Španělska a Indií“, Nebrija předpověděl brzké rozšíření kastilského jazyka a kultury: „Když si tak uvážím a promítnu před očima dávný věk všech věcí..., nalézám jednu věc a považuji ji za velmi jistou – že vždy byl jazyk průvodcem a druhem impéria.“

Kontakty se západním humanismem

Za počátek přijímání západoevropského humanismu za vlády Katolických králů lze považovat okamžik, kdy se význační italscí vzdělanci začali usazo-

vat ve Španělsku (což bylo důkazem uznání španělské monarchie v Itálii). Jeho rozkvět pak nastává v době šíření erasmismu, na němž se podílela mladá generace učitelů z Alcalá.

Mezi italskými vzdělanci, kteří působili u španělského dvora, byli například Antonio a Alessandro Geraldiniové, Pietro Mártir d'Anghiera a Lucio Marineo Sículo. Mnozí Španělé odešli do Říma, kde nasávali renesanční atmosféru u dvora Borgiaů. Z Burgundska a Flander pocházeli někteří architekti a sochaři – Guasové, Coloniové, Egasové, Siloé, kteří spoluvytvářeli tzv. sloh Katolických králů. Vedle Nebrijy a Cisnerose vynikla v Kastilii početná skupina humanistů: Beatriz Galindová, učitelka Isabely Katolické, Arias Barbosa, velký hellénista, Juan de Vergara, překladatel Aristotela, právník Palacios Rubios, kronikáři Alonso de Palencia, Hernando de Pulgar, Diego de Valera, Andrés Bernáldez a další. Kartografie a nautika kvetly v *Casa de Contratación* v Seville.

Obraťme pozornost ke Koruně aragonské – Ferdinand Katolický byl žákem humanisty Franciska Vidala de Noya. Kardinál Margarit ve svém díle *Paralipomenon Hispaniae* velebil Katolické krále za to, že sjednotili území bývalých římských provincií Zadní a Přední Hispánie. Barceloňan Jerónimo Pau, příbuzný papeže Alexandra VI., dal významný impuls rozvoji hellénistických studií. Hodné pozornosti jsou kontakty Alfonse Aragonského, arcibiskupa zaragozského, se stoupenci učení Ramóna Llulla v Paříži, stejně jako šíření jeho učení z Mallorky do Španělska (v roce 1503 vydal Ferdinand Katolický ve prospěch

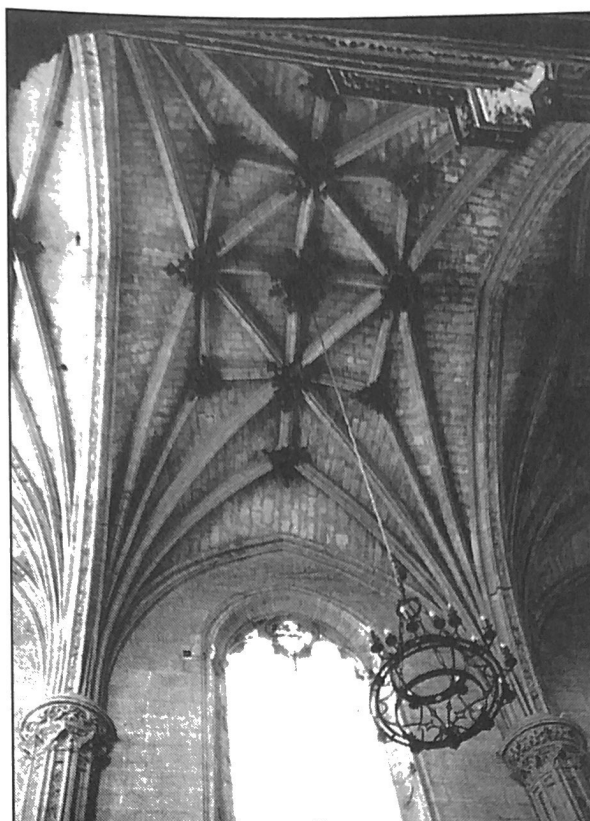
jeho doktríny privilegium). To usnadnilo první kontakty mezi univerzitami Kastilie a Koruny aragonské.

Kromě univerzity v Alcalá de Henares (1508), o níž jsme se již zmínili, a významu, kterého nabývá univerzita v Salamance, byly v období Katolických králů založeny další univerzity a vysoké školy (*Colegios Mayores*), vybudované a udržované soukromníky. V roce 1483 byla založena Literární univerzita na Mallorce, přeměněná ve Všeobecné llullovské učení (*Estudio General Luliano*) poté, co Ferdinand Katolický uznal učení Ramóna Llulla. Roku 1500 byla bulou papeže Alexandra VI. Borgii založena Univerzita ve Valencii a roku 1505 Sevillská univerzita.

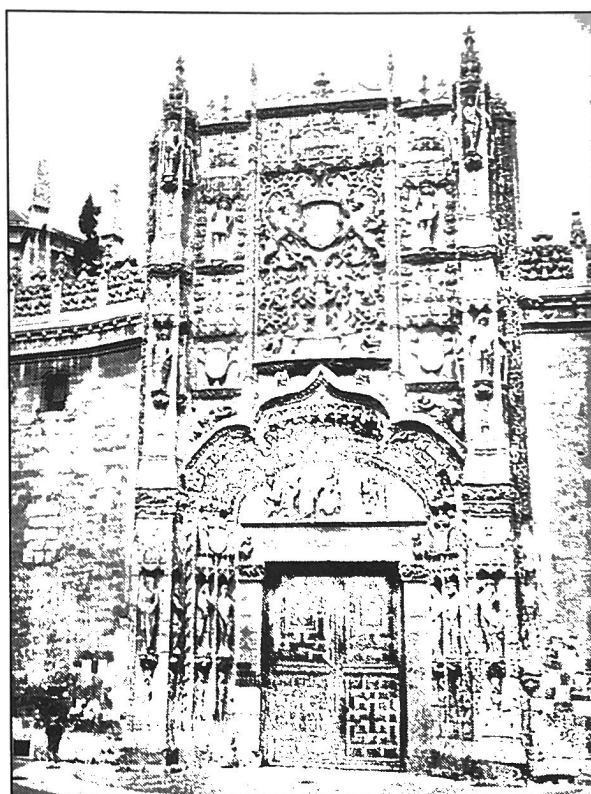
Literatura

Vize filologa Nebrijy se splnila velice brzy. Kastilština převládla nad ostatními jazyky poloostrova, a potvrdila tak jednoznačnou převahu Kastilie v oblasti literatury. Až do období romantismu v 19. století byly velkými osobnostmi španělské literatury nejvýznamnější představitelé kastilského písemnictví. Literární užití kastilštiny se rychle šířilo v Galicii, Portugalsku, Valencii a Katalánsku a získalo převahu i mezi nejvyššími společenskými kruhy západní Evropy. Vytlačena byla teprve francouzským klasicismem ve druhé polovině 17. století.

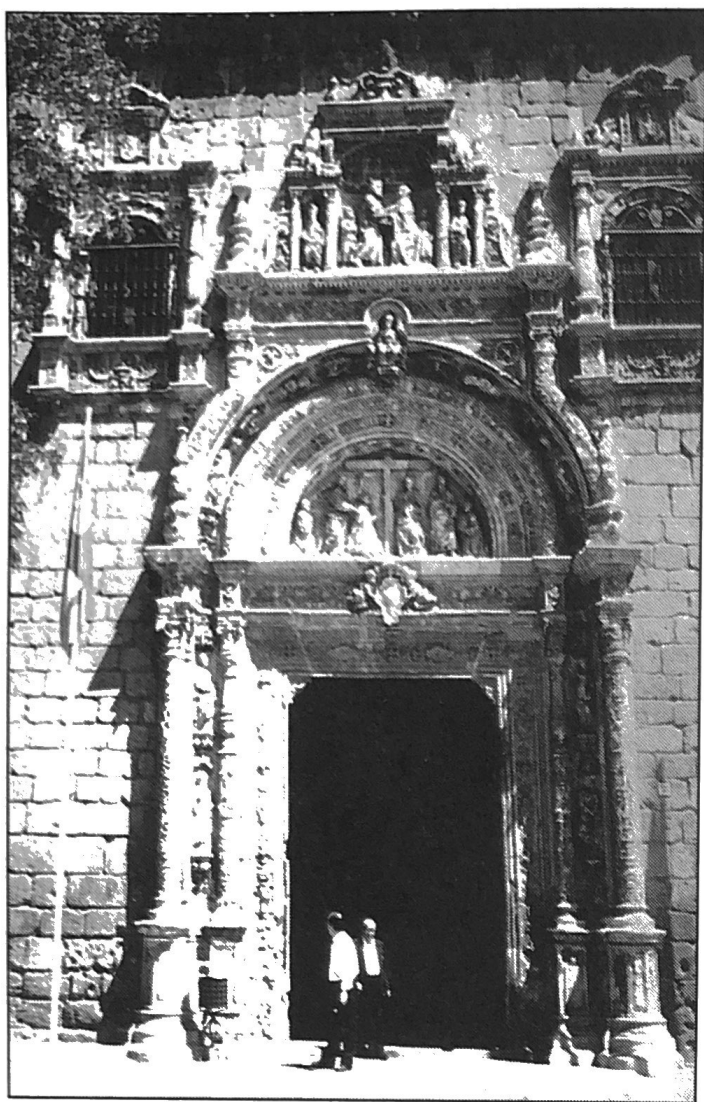
Vrcholným dílem platereskního stylu v literatuře je *Celestina* (1499) vytvořená bakalářem Fernandem de Rojas, bystrá analýza lidských vášní, která předznamenala pozdější tvorbu Cervantesovu a Shakespearovu. Zatímco v divadelní tvorbě zůstali Gómez Manrique a Lucas Fernández věrni tradici středověkého náboženského divadla, vyznačovaly *Eklogy* (Églogas) Juana del Enciny přechod k novým myšlenkám

Klenba kostela San Juan de los Reyes, Toledo (foto Simona Binková)

Průčelí koleje sv. Řehoře (Colegio de San Gregorio), sloh isabelské gotiky, Valladolid – dílo G. de Siloé, 16. století (foto Simona Binková)

Průčelí špitálu sv. Kříže (Hospicio de Santa Cruz), platereskí sloh, Toledo – dílo A. de Covarrubiase, 16. století (foto Simona Binková)

renesance. Sentimentální román vyvrcholil *Vězením lásky* (La cárcel del Amor) Diega de San Pedro. Na druhé straně byly v oblibě sbírky romancí – v této době vznikla většina skladeb s tematikou z maursko-španělského pohraničí, básní lyrických, nostalgických a formálně vytríbených. Zpracování *Amadise Waleského* (Amadís de Gaula) Garci-Rodríguezem de Montalvo (1482) znamenalo novou etapu vývoje rytířského románu, která trvala po celé 16. století. Hluboký tradicionalismus španělské renesance dal vzniknout jedinečným pozdním plodům této doby, jakými byly *Sbírka romancí* (Romancero) a rytířské romány, dychtivě čtené veškerým publikem západní Evropy.

Výtvarné umění

Fakt, že se renesanční Španělsko za vlády Katolických králů otevřelo Evropě, se projevil především v oblasti výtvarného umění. Za Ferdinanda a Isabely se totiž nerealizoval žádný významný umělecký počín, který by

nebyl spjat se jmény cizinců. V architektuře vznikl kombinací pozdní španělské gotiky, mudéjarského stylu a vlivu germánské oblasti styl, nazývaný sloh Katolických králů, v němž se spojila gotická tradice s nordickým realismem a španělským smyslem pro barokní přebujelost. Nejvýznamnějšími památkami tohoto období jsou kartuziánský klášter v Miraflores, kaple nejvyššího vojenského velitele (*condestable*) v katedrále v Burgosu, koleje sv. Pavla (*San Pablo*) a sv. Řehoře (*San Gregorio*) ve Valladolidu a klášter sv. Jana Králů (*San Juan de los Reyes*) v Toledu. Zatím v Aragonsku přetrvávala mudéjarská tradice (obnova katedrály v Zaragoze) a v Katalánsku a Valencii levantská gotika (kaple sv. Jiří v paláci Generality v Barceloně, burza ve Valencii), která se projevila také na Sicílii, Sardinii a na vzdáleném Rhodu.

Koncem 15. století se v architektuře objevil styl italské renesance, zčásti vlivem rodiny Mendozů a architekta Lorenza Vázqueze (palác v Cogolludu, kolej sv. Kříže ve Valladolidu). Záhy vystřídala sloh Katolických králů hispanizovaná renesance, styl zvaný platereskí, pojmenovaný podle toho, že do architektury transponoval umění stříbrotepců – *plateros*. Jeho největším představitelem byl stavitel Alonso de Covarrubias. Kastilský platereskí styl, podobně jako ve stejné době manuelovský sloh v Portugalsku, symbolizuje radost, s níž se Iberský poloostrov vydal do světa na počátku 16. století.

Španělské myšlení v 16. století

Duchovní rozvoj Španělska 16. století znamenal úžasný rozkvět vědy (především diskurzivních věd), literatury a umění tzv. zlatého věku, který sahal od humanismu doby Katolických králů až do poloviny 17. století a vyvrcholil kolem roku 1580. Jeho společným jmenovatelem byl katolický univerzalizmus jako výraz převládajícího názoru v zemi. Proto byla tvorba zlatého věku – kromě humanismem – inspirována i prvky středověkými a specificky španělskými a momenty s kořeny vysloveně lidovými.

Původ duchovního rozkvětu byl výrazně náboženského charakteru, od Cisnerosova předjímání reformace (španělské obdoby zápalu společného celé Evropě, který – ve snaze o větší duchovní dokonalost – našel svůj výraz v katolické i protestantské reformaci 16. století) přes neúspěšný pokus erasmismu o obnovení křesťanské jednoty až po striktní začlenění do proudu tridentské protireformace. To znamenalo účast na společném evropském úsilí o náboženskou obnovu a – v době, kdy již došlo k roztržce uvnitř křesťanstva – bezvýhradné přijetí katolicismu reformovaného na tridentském koncilu, na jehož podporu za náboženských válek Španělsko nešetřilo silami.

Rozmanitost tendencí prvního období byla ve Španělsku znásobena ještě přítomností muslimského a židovského prvku. Španělská varianta náboženské reformace ve své heterodoxní podobě našla totiž své vyjádření v lidovém hnutí, tvořeném především konvertity – kacířskou sektou tzv. *alumbrados* (osvícených). Naproti tomu vzdělanci sympatizovali s erasmismem pěstovaným hlavně v učených kruzích na univerzitách. Ve druhém období, když ztroskotal pokus o získání erasmistů, zůstal jediný směr – ortodoxní linie bojovného katolicismu, vytyčená na tridentském koncilu, která se na evropských bojištích utkávala s protestantismem. Logickým důsledkem bylo, že v konfliktu byli umlčováni umírnění a že se do popředí dostali nesmiřitelní, kteří ve své úzkostlivé bdělosti obvykle přepínali a zaměňovali tendence, které neměly nic společného s učením církve, za kacířské úchytky. Byla to cena, již si vyžádal přechod od *Philosophia Christi* (křesťanské filosofie) k *Militia Christi* (válce mezi křesťany). To vysvětluje dostatečně, proč v prvním období, za Karla I., kvetlo erasmovské učení a proč se španělští vzdělanci v období druhém, již za náboženských válek, stali stoupenci protireformace opírající se o novoscholastiku a baroko. Na druhé straně neustálé války s nevěřícími a kacíři (Turky, luterány, kalvinisty, anglikány), které pohlcovaly veškeré prostředky země, samozřejmě způsobovaly, že Španělé získávali jasné vědomí své duchovní nadřazenosti, s nebezpečím pýchy plynoucí z každého vědomí tohoto druhu, a konečně že své snahy náboženského charakteru, chápané ovšem v duchu doby, činili výlučnými – a vylučujícími.

Pro pochopení obav radikálních, extrémních sil, o nichž jsme se již zmínili, je velice výmluvná následující pasáž z dopisu, který roku 1556 napsal valencijský erasmista Pedro Juan Núñez aragonskému kronikáři Jerónimu de Zuritovi:

„...a nejhorší je, že chtěli – zmiňuje se o svých odpůrcích, které ve Valencii vedl Juan de Celaya – aby se nikdo nenadchl pro humanitní vědy vzhledem k nebezpečí, jež podle nich obsahují, a sice aby tak, jako humanista opravuje text v Ciceronovi, nebylo opravováno Písmo svaté, a aby se stejně, jako se kritizují vykladači Aristotela, nečinilo s církevními otcí. Takové a podobné nesmysly mne natolik popuzují, že mnohdy nemám chuť pokračovat dále.“

Stejné obavy, jež vysvětlují původ náboženských válek, vedly k tomu, že inkvizice zakázala (1559) překlad základních děl křesťanské věrouky do lidových jazyků. Erasmus, naopak, ve svém díle *Příručka božího bojovníka* (Enchiridion militis christiani) zdůrazňoval nutnost, aby laici znali Bibli a aby Písmo svaté bylo přeloženo do lidových jazyků, „neboť Kristus požaduje, aby se jeho učení co nejvíce šířilo“.

Je jen přirozené, že v ortodoxní linii, která zvítězila v Tridentu, splynuly nejrozličnější vlivy, jež Miguel Batllori – v poznámce týkající se zakladatele jezuitského řádu sv. Ignáce z Loyoly – shrnuje následovně: „Baskicko a Kastilie mu (světci) vtisklo výrazný františkánský charakter, který vyústil v jeho absolutní zaměření na postavu Krista, typické pro jeho duchovní orientaci. Ponecháme-li stranou další středověké proudy menšího významu, jako dominikánský nebo llullovský, jež k němu mohly proniknout v ústní či písemné podobě v Manrese a Barceloně, poznal v Katalánsku poprvé dvojí tendenci nizozemské novodobé zbožnosti (*devotio moderna*): metodické uspořádání duchovního života hlásané tzv. montserratskou školou, jediným významným centrem tohoto systému ve Španělsku počátku 16. století, a tichou intimitu spojení s Bohem charakteristickou pro řádové kanovníky windesheimské kongregace, s níž se seznámil v díle *Následování Krista*, jež se stalo jeho nejoblíbenější četbou od doby strávené v Manrese. Kromě toho, v jeho *Cvičeniích* a v celém jeho učení je patrná silná tendence k introspekci, jistě baskických kořenů, a tudíž i osobní tón v otázce spasení a duchovního zdokonalení, jež sv. Ignáce sblížují s náboženskými autory renesance, zvláště s Erasmem.“

Španělský erasmismus – rozkvět a úpadek

Učení Erasma Rotterdamského poznamenalo rozvoj humanismu v první polo-

176 v Itálii, 83 v Německu atd. Schopnost španělské vědy otevřít se nejvýznamnějším evropským proudům se projevila především přijetím Koperníkova učení v Salamance a nové Vesaliovy anatomie ve Valencii, v okruhu Pedra Gimena a Luise Collada.

Uvedme několik dalších vynikajících osobností z nejrůznějších oblastí: Pedro Núñez vynalezl *nonius* k měření dílů oblouku, Jerónimo Muñoz uskutečnil zajímavá astronomická měření, jichž využil dánský astronom Tycho de Brahe, a Pedro Chacón se podílel na gregoriánské reformě kalendáře. Bartolomé de Medina a Lope de Saavedra Barba vynikli v metalurgii, Francisco Laguna v medicíně. Mezi přírodovědci prosluli José de Acosta, který se věnoval studiu rostlinstva Nového světa, a Juan Bautista Monardes, autor pravděpodobně prvního díla pojednávajícího povšechně o španělské flóře.

Literatura

Literatura zlatého věku doznala neobyčejného rozvoje, který byl doprovázen zdokonalením a značným rozšířením kastilštiny. Křesťanské učení pronikalo do poezie i prózy v dílech četných asketických a mystických autorů – dominikánů (Luis de Granada), karmelitánů (sv. Jan z Kříže a sv. Terezie Ježíšova), au-

gustiniánů (Luis de León) a jezuitů (sv. Ignác z Loyoly). Vrcholným dílem tohoto směru jsou *Příbytky aneb Vnitřní hrad* (Las Moradas o El castillo interior) sv. Terezie, jedinečné vyjádření křesťanského mystického učení v rámci celého katolického světa. Próza sv. Terezie je psána jazykem lidu Staré Kastilie té doby a vyniká prostotou a přirozeností.

V lyrice zavedli Boscán a Garcilaso de la Vega petrarkovskou metriku, jedenáctislabičný verš, který dosáhl největší dokonalosti v poezii vůdce sevillské básnické školy, božského Herrery, který mj. opěvoval bitvu u Lepanta. Salamanská škola je představovaná Luisem de León, autorem prózy *Jména Kristova* (Los Nombres de Cristo), tíhnoucím ke klasické čistotě a dávajícím přednost krátké sloce. Nejkrásnější básně Luise de León – *Klidná noc* (Noche serena) a *Nebeský příbytek* (La morada del cielo) představují podle názoru Menéndeze Pelaya nejkvotnější projev španělské lyriky. Mezi epickými básníky vynikl Alonso de Ercilla, autor *Araucany*.

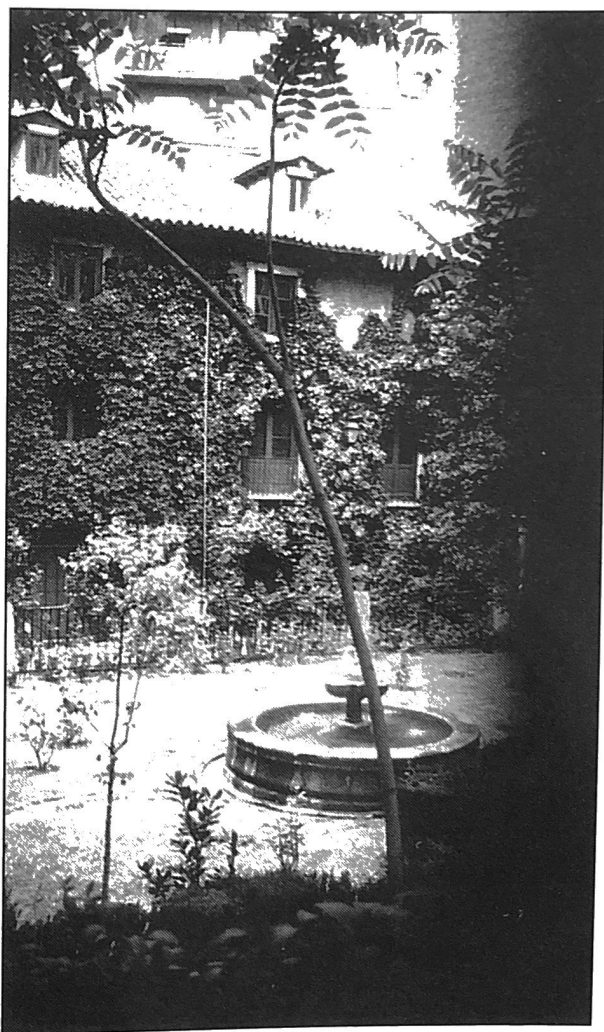

Titulní list vzácného vydání prvního dílu Cervantesova Dona Quijota, Lisabon 1605 (Univerzitní knihovna Brno)

Drama zlatého věku reprezentují tři světoví autoři: Lope de Vega (1562–1635), Tirso de Molina (1584–1648) a Calderón de la Barca (1600–1681). Na tomto místě se budeme zabývat jen prvním z nich, neboť Tirso a Calderón spadají do 17. století a budeme se jim věnovat dále. Lope de Vega, zvaný Fénix géniů, zanechal hlubokou stopu ve všech literárních žánrech – byl velkým lyrickým básníkem, významným epikem, vynikajícím prozaikem a dramatikem neobyčejné invence a plodnosti. Mezi nejzdařilejší Lope de Vegovy hry, v nichž se odráží lidový charakter, patří dramata historická a tzv. hry pláště a meče. Citujme alespoň *Jistota místo nejistoty* (Lo cierto por lo dudoso), *Děvče se džbánem* (La moza del cántaro), *Rytíř z Olmeda* (El caballero de Olmedo), *Hloupá dáma* (La dama boba) a *Ovčí pramen* (Fuenteovejuna).

V románové tvorbě se pěstoval žánr rytířský, pastýřský a pikareskní. Roku 1605, vydáním prvního dílu *Dona Quijota*, se zrodilo největší dílo španělské literatury. Rytířský román, zastoupený mnoha tituly, nedosáhl vyšších kvalit. Pastýřský román, který se těšil dočasnému úspěchu, zahrnuje některá vynikající díla, např. *Dianu* Jorgeho de Montemayor a Cervantesovu *Galateu*. Syrový a realistický pikareskní román, zrcadlo společenské spodiny, vynikl díly jako *Lazarillo z Tormesu* (Lazarillo de Tormes, 1554) od neznámého autora, *Guzmán de Alfarache* Mateo Alemána (1547–1614) nebo *Život panoše Marcose de Obregóna* (Vida del escudero Marcos de Obregón) Vicente Espinela (1550–1624).

Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616), největší autor španělské literatury, dobrý básník a jedinečný prozaik, vytvořil nejsvětovější ze španělských literárních děl, jehož nesmrtelné postavy, Don Quijote a Sancho Panza, jsou známy po celém světě. Cervantes se projevil jako bystrý pozorovatel v *Příkladných novelách* (Novelas Ejemplares), skutečných žánrových obrázcích, a dokázal svou rozsáhlou vzdělaností a jazykovým mistrovstvím v dobrodružném románu *Persiles a Sigismunda*. V Cervantesově tvorbě, vedle její hodnoty literární, je možné sledovat celkovou situaci Španělska v období přechodu od rozkvětu 16. století ke krizi století následujícího. *Don Quijote* odráží podle P. Vilara „rozhodující krizi španělské moci a ještě spíše první velkou krizi a nejistotu Španělů“.

Dům, který obýval a kde zemřel Miguel de Cervantes (1616), Valladolid (foto Simona Binková)

ZA VLÁDY Filipa IV. (1621–1665) a Karla II. (1665–1700), po které následovala válka o dědictví španělské až po definitivní vítězství francouzského pretendenta Filipa V. (utrechtický mír, 1713), prožívalo Španělsko opak toho, čím bývalo v 16. století a sestupovalo po nakloněné rovině úpadku, který bychom si těžko vysvětlili, kdybychom nebrali v úvahu současně také všeobecnou krizi v Evropě. „Španělsko potřebovalo pouhé jedno století (od spojení Kastilie a Aragonu v roce 1479 po připojení Portugalska roku 1580), aby ovládlo Evropu, a rovněž jediné století (od smrti Filipa II. k úmrtí Karla II., 1598–1700), aby se z něho stala mocnost druhého řádu.“ (Hamilton)

I přes uznání specifických španělských hodnot v západní Evropě 17. století, jež se v kulturní oblasti projevy jako druhé zlaté století literatury a výtvarného umění (Luis de Góngora, Francisco de Quevedo, Baltasar Gracián, Tirso de Molina, Pedro Calderón de la Barca, Diego de Velázquez, Bartolomé Esteban Murillo), opakujeme, že španělský úpadek v tomto století byl neoddělitelně spjat s všeobecnou krizí. V jedinečné syntéze 17. století, opírající se o francouzskou realitu a pomíjející pochopitelně španělská specifika, považuje profesor Univerzity ve Štrasburku Roland Mousnier za hybatele „všeobecnou krizi století“ (jejími projevy jsou hospodářský pokles, polarizace společnosti, krize státu, třicetiletá válka, baroko jako krize sensibility, morálky a vědy). Tato krize vyvolává „zápas namířený proti krizi“ (jeho součástí jsou státní intervencionismus – colbertismus, jehož cílem bylo pozdvihnout upadající ekonomiku; absolutistická monarchie jako mocenské řešení krize státu; klasicistní reakce – kartesiánství – proti barokní sensitivitě; vestfálské uspořádání Evropy jako řešení mezinárodní krize). Celé období je završeno „novými projevy krize“ na přelomu 17. a 18. století.

Pokud však nahradíme francouzské hledisko vysloveně západoevropským, poslední období Mousnierovo – odpovídající „krizi evropského vědomí“ podle P. Hazarda – se ve skutečnosti mění v „posílení Evropy“ s následujícími základními rysy: hospodářské oživení, vítězství parlamentarismu (anglická revoluce z roku 1688), empirismus a rovnováha v Evropě.

V 17. století začal pojem *Evropa* vytlačovat pojem *křesťanstvo*, což do velké míry odráželo šířící se sekularizaci a pokles vlivu papeže. Myšlenka Evropy se šířila především v severní Evropě, zatímco křesťanstvo si zachovávalo své pozice v Evropě jižní, kde dosud přežíval duch křížových výprav. 17. století, v němž se zrodil novodobý stát, bylo nepříznivým obdobím zvláště pro tradiční velká hegemonická územní seskupení: Španělsko, Habsburská říše, Turecko. Nové státy byly sice méně rozsáhlé, ale vyvíjely se a fungovaly s větší intenzitou a vytlačovaly velké říše. Systém vyváženosti moci, nastupující počátkem 18. století, vytvořil mechanistickou rovnováhu mezi státními útvary v horizontálně členěné Evropě, která uzavřením vestfálského míru zvítězila nad troskami vertikálně uspořádaného křesťanského světa, organizovaného pod univerzální mocí, již reprezentovali papež a císař.

Ještě než se budeme důkladněji věnovat zvláštnostem španělských dějin 17. století, nesmíme zapomenout na to, že španělský úpadek (jehož počátky v hospodářské, společenské a politické sféře jsme sledovali již při analýze doby prvních Habsburků, tj. 16. století) byl z nejrůznějších důvodů zveličován. Ve srovnání s hloubkou krize chtěli Němci vyzdvihnout období císaře Karla V., kte-

rý měl německé předky, Italové se snažili přičíst na cizí vrub tehdejší zhroucení své země, Francouzi a mnozí Španělé oslavovali bourbonskou dynastii 18. století a „liberálové a protestanti všech zemí měli důvod k pranýřování inkvizice a pronásledování rasových menšin“ (Hamilton).

Stejně jako v celé západní Evropě i ve Španělsku se baroko snažilo zamaskovat (mnohomluvností, bombastičností nebo únikem) krizi, která se šířila v zemi. Srovnáme-li zemi s architekturou barokních staveb, je zřejmá její chudoba – namísto kamenných kvádrů cihly, zdivo nebo hlína, avšak tyto materiály byly ukryty pod přebujelou zdobností. Podobně hrabě vévoda Olivares hovořil o světové monarchii před Španěly, kteří nutně potřebovali jakýkoliv druh úniku, aby co nejméně mysleli na každodenní potřeby. To vysvětluje absurdní chvalořeči, jež zamlčovaly nedostatek základních potřeb, jako např. apologie Alfonse Núñeze de Castro z roku 1675: „Ať jen Londýn klidně vyrábí ta nejlepší sukna, Holandsko svůj kambrik a Florencie své tkaniny, Amerika nechť dodává bobří kožešiny a vlnu z vikuní, Milán své brokáty, Itálie a Flandry své plátno, jakož ať náš dvůr je užívá. Neboť to jen dosvědčuje, že všechny národy vychovávají řemeslníky pro Madrid a že náš dvůr je pánem nade všemi dvory, neboť všechny mu slouží a on neslouží nikomu.“

Když už byla země vážně zasažena hospodářskou krizí, žádal Olivares od Španělska, aby vyvinulo nadlidské úsilí v zájmu prosazení habsburských zájmů v Evropě – „austrismus“, zatímco nedostatek prostředků („nepříplutí loďstva“ z Indií, jak to vyjádřil sám Olivares) si vynutil účast ostatních království monarchie na hospodářských obětech, jež přinášela Kastilie. Po několika velkolepých úspěších za hranicemi dosáhla domácí krize obrovských rozměrů a v roce 1640 (v době konfliktů vznikajících po celé Evropě – uveďme např. francouzskou Frondu nebo puritánskou revoluci v Anglii) propukla – podněcována též nepřáteli Španělska – povstání v Katalánsku a Portugalsku, která se vyznačovala současně rysy občanských válek, mezinárodních konfliktů a sociálních revolucí. O dva roky později se porážka u Rocroi stala první vojenskou porážkou Španělska. Rozpad byl rychlý – 1648 vestfálský mír, 1659 pyrenejský mír, 1668 uznání nezávislosti Portugalska. Na rozdíl od ostatních západoevropských zemí, které krizi z roku 1640 překonaly pomocí panovnického absolutismu, ve Španělsku znamenalo obnovení vlastního řádu v Katalánsku a nezávislost Portugalska počátek tzv. „neoforalismu“, jenž naplnil dny vlády Karla II. V momentě vyčerpání Kastilie, zaplavené pesimismem a hořkostí z porážky, došlo k oživení v periferních oblastech poloostrova, jež po roce 1680 vykazovaly stoupající tendenci, v souladu s vývojem západoevropského hospodářství posíleného přílivem brazilského zlata, které se tehdy začínalo objevovat na trhu.

Kastilie však – přes nedořešenou otázku následnictví po Karlovi II., který zemřel bez potomstva – vyřešila konstituční krizi španělské monarchie po vzoru francouzského racionalismu (dekrety tzv. Nových dispozic – *Nueva Planta* -, které zrušily právní systém platný v Koruně aragonské) v průběhu nového občanského zápasu, který se stal součástí válek o španělské dědictví.